

GENDER ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI VÝZKUM

4/2000

GENDER V SOCIOLOGII

První knihy, které zkoumaly ženy jako celek, tedy jako skupinu, která se vyznačuje určitými vlastnostmi, se neobjevily před třiceti lety v době, kdy se začalo objevovat slovo gender. Takové knihy jsou s námi odepaměti a kdo četl knihu Virginie Woolf *Vlastní pokoj* si do zajisté vzpomene na její nezapomenutelný seznam publikací, které ve svém názvu nesou slovo žena. Oproti současnému bádání se ale tyto knihy opírají o určitou představu „lidské přirozenosti“, která je dána biologicky. Biologické faktory v těchto knihách poskytují ospravedlnění či vysvětlení společenského uspořádání vztahů a rolí mužů a žen, které se zdají neměnné, neboť jsou založeny na **konceptu přirozenosti**. Dnes se ukazuje, že takové argumenty sloužily především k udržení *statu quo* dané společnosti.

Tyto apologetiky společenského uspořádání byly založeny na víře, že lidské vztahy a vlastnosti jsou neměnné. Neměly zájem zkoumat, zda tvrzení, která se v nich vyskytují, mají opravdu biologický základ či jsou výslednicí určitých společenských vztahů. Lidské pohlaví tak bylo základem uspořádání vztahů v komunitě a zároveň základem dovozování lidských vlastností. Nutno podotknout, že taková argumentace byla často tautologická.

Přestože je stále otázkou akademických debat, zda a do jaké míry předurčují biologické faktory naše charakterové a jiné vlastnosti nebo se na jejich vytváření podílejí, většina sociologů se domnívá, že **gender je společensky konstruován**, tj. že rozdíly mezi muži a ženami jsou vytvářeny spíše prostřednictvím sociální zkušenosti než biologicky. Sociologie, která se zabývá studiem genderu, zkoumá sociální významy, které si sociální skupiny budují kolem fyzických kategorií mužského a ženského pohlaví. *Gender je tedy chápán jako souhrn významů, které se v rámci určitého společenství pojí s ženským a mužským pohlavím*. Obecněji lze říci, že **genderový systém** je systém významů a rozdílů, které se k oběma pohlavím pojí prostřednictvím uspořádání sociálních vztahů.

Zjevně je tedy nutné rozlišovat mezi **pohlavím** jako souborem biologických vlastností specifických pro jedno a druhé pohlaví a **genderem**, tedy výše zmiňovanými psychologickými, sociálními a kulturními rozdíly mezi osobami mužského a ženského pohlaví.

Důvod je nasnadě: často se například argumentuje, že ženy na základě své biologické možnosti rodit jsou „od přírody“ starostlivější a naplnění docházejí při výchově dětí a starostí o domov. Tato „přirozenost“ je ale možná vynucená společenským uspořádáním. Vždyť před industriální revolucí, kdy se celé rodiny podílely na chodu statku či panství, věnovaly ženy výchově dětí relativně málo času. Zbytek jim totiž zabrala celá řada činností, které v rámci dělby práce vykonávaly – například výroba másla, mýdla, šití ošacení, pečení chleba atd. Pouze s postupnou industrializací a rozdělením sfér na soukromou a veřejnou, tedy sféru, kde dochází primárně k výchově dětí a emocionální regeneraci, a sféru, kde se tradičně

muži orientují na vydělávání peněz a budování kariéry, se stalo imperativem, aby žena zůstala doma.

Důsledky této nerovné společenské dělby rolí vidíme i dnes. Těžko budeme polemizovat s tím, že mladé ženy jsou na českém trhu práce diskriminovány kvůli svému potenciálnímu mateřství. Přestože by takový dotaz měl být považován za diskriminační, mladé uchazečky o práci musí často odpovídat na otázku, zda mají nebo se chystají mít děti. I když je odpověď negativní, neznamená to, že žena bude přijata, neboť zaměstnavatel většinou soudí právě podle biologické možnosti mít děti – biologická potencialita je tedy použita k paušálnímu zacházení s jedním pohlavím, přestože ne všechny ženy se nutně stanou matkami. Takové společenské očekávání určitého chování vhodného pro dané pohlaví omezuje i jednotlivce, které se takovému společenskému očekávání vymykají. Podobně to platí například pro svěřování dětí do péče po rozvodu. Pokud bude role muže ve společnosti nadále primárně definována jako role živitele rodiny, který se bezprostředně nepodílí na výchově a péči o děti, bude pro muže velice složité dostat děti po rozvodu do péče, byť by šlo o jednotlivce, který se na péči o děti a domácnost aktivně podílí.

Z výše uvedených příkladů je zřejmé, že **gender role**, tj. role, které se v dané společnosti definují jako vhodné chování pro jedno a druhé pohlaví, neomezují pouze ženy, i když jejich přístup ke zdrojům a prostředkům je omezenější, ale i muže. Uspořádání gender rolí tak, jak je známe z našeho kulturního kontextu, není ale jediné možné, i když by se dalo argumentovat, že převažuje. Sociální antropologie přináší důkazy o jiných uspořádáních gender rolí –

například takovém, kde muži mají stejnou zodpovědnost za péči o malé děti jako ženy a jsou na to pyšní, nebo takovém, kde neexistuje něco jako naše „mateřská péče“ a matky chápou svoji roli negativně. Ostatně i koncept dětství a mateřská láska v západním kontextu se ustavuje až po značných úspěších moderní medicíny v 19. století, kdy poklesla úmrtnost dětí a rodiče mohli více emocionálně investovat do svých dětí.

Po prvním náporu gender studií, které se zejména soustředily na mapování společenské situace žen, se v posledním desetiletí ke slovu stále více dostávají také **mužská studia**, tedy obor, který zkoumá implikace genderových vlastností a genderové socializace mužů a ukazuje, jakým způsobem jsou jednotliví muži poškozování či omezování všeobecně danou a očekávanou „mužskou přirozeností“. Na tomto základě vznikají mužské iniciativy, které se snaží o změnu pohledu na muže jako zaopatřovatele rodiny. Americká asociace mužských studií se například snaží o analýzu mužské zkušenosti jako sociálně-historického a kulturního konstruktů.

Mužská studia ale nejsou jedinou sférou, kde se stávající uspořádání genderových rolí dostalo pod palbu. **Queer studia** a **transgender studia** stále více poukazují na omezení a diskriminující charakter sociálních definic toho, jaká očekávání se pojí k oběma pohlavím. Styl „camp“, neboli sebe-parodující zdůrazňování obecně přijímaných gender rolí, vede k jejich

Z OBSAHU ČÍSLA:

ŽENY A VĚDA V EVROPSKÉ UNII	3
<i>MARIE ČERMÁKOVÁ</i>	
V ČEM JSOU POSLANKYNĚ JINÉ, NEŽ POSLANCI?	5
<i>ADÉLA SEIDLOVÁ</i>	
SLOVNÍKY POJMŮ MAINSTREAMING	2, 5 7
<i>MARTINA MUSILOVÁ</i>	
SOCIÁLNÍ STRUKTURA A STRATIFIKACE MUŽŮ A ŽEN	10
<i>MILAN TUČEK</i>	
NOVÉ ZÁVAZKY PRO ZLEPŠENÍ POSTAVENÍ ŽEN?	12
<i>MICHAELA MARKSOVÁ-TOMINOVÁ, LENKA SIMERSKÁ</i>	
POJEM GENDER V ČESKÉ SPOLEČNOSTI 90. LET	13
<i>MARCELA LINKOVÁ, ALENA KŘÍŽKOVÁ</i>	

úsměvnému podkopávání a vytváření jiných standardů chování, byť nejsou široce sankcionovány na společenské úrovni. V rámci „camp“ se definují nové styly, které dávají prostor pro exploataci rigidních rolí (tzv. „inbetweenism“, „macho“ styl, „smutný mladý muž“, „lesbický feminismus“¹).

Navíc s rozvojem technologií a medicíny se stává možné, aby **transgenderi**, kteří se cítí svázáni ve svém těle, prošli operací změny pohlaví. Výzkum jejich zkušeností ukazuje dost názorně, jak se svět žen a mužů odlišuje, jak se odlišují jejich každodenní zkušenosti a přístup okolí k nim. I tyto fenomény začíná sociologie zkoumat.

Základní premisou **sociologického zkoumání genderu** je předpoklad, že vztah mezi pohlavím a genderem je sociálně ovlivněn a že vzorce pozorované ve společenském životě jsou samy silně ovlivněny (pokud

nejsou zapříčiněny) sociálními silami. I když sociologie připouští, že **každý jednotlivec je svébytnou entitou, která je zodpovědná za vlastní chování, je aktérem**, zkoumá vliv sociálních struktur na vzorce chování, které se objevují v celé společnosti.

Pro sociology je velice důležitý koncept **socializace**, tedy proces učení se postojům, motivaci a chování, které jsou považovány za vhodné pro určitou sociální pozici. Koncept **sociální kontroly** je neméně důležitý – odkazuje k nesčetným „odměnám“ a „trestům“, kterých se nám v naší kultuře dostává, pokud tato kulturní očekávání dodržíme či porušíme. Procesem socializace dochází k internalizaci vlastností, které se od jednotlivců očekávají. Proces počíná velice záhy, poslední výzkumy ukazují, že již v prvních týdnech po narození (viz článek Ursuly Scheu „Nerodíme sa jako dievčatá, urobí nás nimi: Vývin rodovo špecifickéj osobnosti“ v Aspektu č. 1/2000). V době, kdy člověk

SLOVNÍK ZÁKLADNÍCH POJMŮ*

POHLAVÍ

Biologická kategorie vymezující fyziologické rozdíly mezi muži a ženami, zejména rozdíly týkající se pohlavních orgánů a reprodukčních dispozic.

GENDER

Pojem, který odkazuje na sociální rozdíly (v protikladu k biologickým rozdílům) mezi muži a ženami, které jsou kulturně a sociálně podmíněné, konstruované, tj. mohou se v čase měnit a různí se jak v rámci jedné kultury, tak mezi kulturami. Jsou předmětem socializace. Závaznost těchto rozdílů tedy není přirozeným, neměnným stavem, ale dočasným stupněm vývoje sociálních vztahů mezi muži a ženami.

ATYPICKÁ PRÁCE/ZAMĚSTNÁNÍ

Jiná než stálá práce na plný úvazek, včetně práce na částečný úvazek, večerní nebo víkendová práce, práce na dobu určitou, dočasná nebo subdodavatelská práce vykonávaná doma, práce po telefonu nebo melouchy.

BENCHMARKOVÁNÍ

Určení kritéria, standardu nebo referenčního bodu, vůči kterému se definují cíle a měří pokrok.

DIMENZE ROVNOSTI

Aspekt jakéhokoli problému, který se vztahuje k rovnosti.

DIVERZITA

Rozmanitost hodnot, postojů, kulturních perspektiv, vyznání, etnického dědictví, sexuální orientace, dovedností, vědomostí a životních zkušeností jednotlivců, kteří tvoří určitou skupinu lidí.

DOMÁCÍ NÁSILÍ/NÁSILÍ V RODINĚ

Jakákoliv forma fyzického, sexuálního nebo psychologického násilí, která ohrožuje bezpečnost či blaho členů rodiny a/nebo použití fyzické nebo emocionální síly anebo výhrůžek fyzickým násilím, včetně sexuálního násilí, v rámci rodiny nebo domácnosti. Zahrnuje zneužívání dětí, incest,

násilí na manželce a sexuální nebo jiný druh zneužívání členů domácnosti.

DOMÁCÍ PRÁCE

Práce, která je vykonávána za odměnu doma nebo na jiném místě podle výběru osoby, jež takovou práci vykonává, a která se liší od pracoviště zaměstnavatele. Taková práce vede k vytváření produktů nebo služeb, které určí zaměstnavatel, bez ohledu na to, kdo poskytuje vybavení, materiál nebo jiné používané vstupní jednotky. (Konvence Mezinárodní organizace práce č. 177)

DŮSTOJNOST LIDSKÉ PRÁCE

Právo na respekt a zejména osvobození od sexuálního obtěžování či jiných forem obtěžování na pracovišti. (Rozhodnutí Rady 90/C 157/02 z 29.5.1990)

EKONOMICKY AKTIVNÍ POPULACE

Všechny osoby mužského a ženského pohlaví, které v průběhu specifického období poskytují svoji práci k vytváření ekonomických statků a služeb, jak byly definovány v systému OSN týkajícího se národních účtů

CHRÁNĚNÉ MÍSTO

Bezpečné místo pro ženy a děti, které jsou obětmi násilí ve vlastním domově (například krizové centrum).

INDIVIDUALIZACE PRÁV

Vývoj daňových systémů a systémů sociálního zabezpečení, podle nichž vznikají práva přímo jednotlivcům.

INDIVIDUÁLNÍ PRÁVA

Práva, jež vznikají přímo jednotlivcům (v opozici k odvozeným právům).

KVÓTA

Proporce nebo podíl míst definovaných podle určitých pravidel nebo kritérií, pozic nebo zdrojů, které má zaplnit specifická skupina nebo které mají takové skupině připadnout. Má za cíl napravit předcházející nerovnost, obvykle ve vztahu k rozhodovacím pozicím nebo k přístupu ke školení nebo zaměstnání.

LIDSKÁ PRÁVA ŽEN

Práva žen a dívek jako nezczitelná, integrlální a nedělitelná část všeobecných lidských práv. Zahrnuje také koncept reprodukčních práv.

MATEŘSKÁ DOVOLENÁ

Dovolená, na níž má v souladu s národní legislativou a praxí žena nárok po určité nepřerušené časové období před porodem a/nebo po porodu. (Direktiva Rady 92/85/EEC z 19.10.1992)

MINIMÁLNÍ MZDA

Úroveň mzdy, která je zákonem nebo podle smlouvy určena jako nejnižší možná hodnota, kterou má zaměstnavatel povinnost platit.

MÍRA AKTIVITY

Tato veličina reprezentuje pracovní sílu jako procentuální podíl populace v pracovním věku (15 až 64 let).

MÍRA NEAKTIVITY

Všechny osoby, které nejsou označeny jako zaměstnaní nebo nezaměstnaní. Vyjadřuje se jako procentuální podíl populace v pracovním věku (15 až 64 let).

NELEGÁLNÍ PRÁCE

Práce vykonávaná bez platného pracovního povolení.

NEPLACENÁ/NEDOSTATEČNĚ PLACENÁ PRÁCE

Práce, která nezahrnuje přímou odměnu nebo jinou formu odměny.

NEPRAVIDELNÉ A/NEBO NESTÁLÉ ZAMĚSTNÁNÍ

Nepřávidelné zaměstnání, které většinou není ani předmětem smlouvy a které nepodléhá žádným platovým předpisům nebo předpisům týkajícím se sociální ochrany.

NEVIDITELNÉ BARIÉRY

Postoje a fundamentální tradiční předpoklady, normy a hodnoty, které brání posílení pozice (žen) a jejich plné participaci na životě společnosti.

* V tomto čísle otiskujeme zbyývající pojmy z publikace „One Hundred Words“ – for Equality“. EU 1998. (1. část slovníku byla otištěna v „Gender, rovné příležitosti, výzkum“ 1/2000 str. 2 a 5. Druhá část byla otištěna v „Gender, rovné příležitosti, výzkum“ 2-3/2000, str. 2 a 5). V dalším čísle se budeme věnovat podrobněji některým vybraným pojmům z oblasti rovných příležitostí mužů a žen.

dosáhne dospělosti, jsou společenské hodnoty již tak hluboko zakořeněny v hodnotovém systému člověka, že se zdají být „přirozené“.

Sociologické studie gender zkoumají i vliv **společenských institucí**. Jednou z nejdůležitějších je *rodina*, neboť ta nám vstřípí základní normy chování. *Trh práce* je další nesmírně důležitou institucí. Ve spojení se sociální politikou státu určuje přístup pohlaví ke zdrojům, jejich možnosti postupu a kariérního růstu, ale i možnost vůbec najít práci. Česká republika se sice může pochlubit tříletou mateřskou dovolenou, během níž je zaměstnavatel povinen rezervovat osobě na „rodičovské dovolené“ místo, nicméně tento „výdobytek“ vede k výše zmiňované diskriminaci mladých žen na trhu práce. Kvůli mateřské dovolené a primární zodpovědnosti za dítě jsou ženy považovány za nestabilní pracovní sílu, která vždy upřednostní rodinu před pracovními povinnostmi. Přestože je velice pravděpodobné, že se taková generalizace nedá vztáhnout na všechny ženy a přestože daná situace zcela jistě nevychází z nějaké efemérní ženské přirozenosti, ale z toho, že to prostě nikdo jiný neudělá, je tento přístup aplikován bez ohledu na individualitu ženy na celé ženské pohlaví. Je tedy nutné zkoumat sociální politiku státu a jeho systém různých sociálních dávek spolu se situací na trhu práce a nezaměstnaností. Jedině tak vyplyne na povrch zájem udržet společenské instituce ve stavu, ve kterém se právě nacházejí. Hlubší zkoumání jejich provázanosti a diskriminačního charakteru by totiž nutně muselo vést k novému způsobu přemýšlení o institucích a organizaci jak soukromého tak veřejného života.

Právní systém a jeho základy vystavené na genderově strukturované realitě jsou další velice mocnou sociální institucí, která navenek a explicitně definuje hodnoty té které společnosti, které by jedinci, jež jsou „úspěšně“ socializováni, měli mít internalizovány. Je zřejmé, že při bližším zkoumání jak právních úprav, tak trestné činnosti páchané ženami a muži, najdeme rozdíly. Je pravděpodobné, že například zákonná úprava týkající se sebeobranby je založena na mužském chápání, a absolutně nebere v potaz socializaci dívek – tedy výchovu v tom, že dívky jsou slabé, že potřebují ochranu muže a další očekávání. Dívky také nejsou vychovávány tak, že by se v případě urážky měly bránit. Aplikace ustanovení o sebeobraně tedy půjdou těžko použít na případ domácího násilí, kdy žena zaútočí na útočníka až po vlastním napadení. Ze světa je zase známo, že pokud soudy začnou brát v potaz tzv. „battered wife syndrome“², tedy syndrom týrané ženy, dokáže ho právní systém obratně použít v neprospěch žen, a to tak, že pokud se žena brání přímo při útoku a útočníka zabije, je obvykle odsouzena při horní hranici možného trestu, protože její chování neodpovídá dané definici syndromu.

Vzdělání a školství jsou dalšími institucemi, kde se nejen projevují, ale i ustavují genderové nerovnosti. Sociologie zkoumá například zacházení učitelského sboru s žáky a žačkami, systém pochval a trestů pro obě pohlaví a očekávání, které se dětem předkládá. Výzkumy přinášejí první náznaky toho, že dívky nutně v typicky „chlapeckých“ předmětech nezaostávají nebo nemají horší výsledky, pokud studují na dívčích školách. Očekávání, že se jim v těchto předmětech povede hůř než chlapcům, zde neexistuje. Tyto výzkumy se ale neprovádějí dostatečně dlouho, aby se jednotlivé závěry daly celkově generalizovat.

Sociologie při zkoumání společenské reality musí též brát v úvahu neodmyslitelnou součást dnešního světa – *masová média*, která odrážejí a prohlubují stávající uspořádání a hodnoty společnosti. Jde například o odpor ke stáří, zesměšňování homosexuality, podbíživé chování žen v reklamách, tzv. „objektifikace“ žen na fotografiích a reklamách. Existují např. studie pohledu žen v reklamách – ženy se často vybízejí dívají ven z fotografie na toho, kdo se dívá, a nejlépe přes rameno v pozici lákající svůdnice, anebo, pokud spolu mají partnera, tak se oddané dívají na něj, zatímco on se dívá ven z obrazu, rozhodně ne na ni. Tyto stereotypy našťěstí začínají pomalu mizet, reklamní společnosti si zřejmě uvědomily, že pokud chtějí ženy zahrnout do cílové skupiny, musí být reprezentovány s větším respektem.

Existuje ještě další instituce, kterou bych osobně považovala možná za naprosto určující, a tou je *jazyk*. Jazyk se podílí na tom, jak vnímáme svět, určuje a definuje kategorie, které nám umožňují svět uchopit.

Proto je také velice důležité, abychom se aktivně podíleli na utváření gender diskurzu – v práci, ve svých osobních vztazích, v médiích a diskusích s okolním světem, neboť jediné tak bude možné vysvětlit a ukázat „nepřirozenost“ gender rolí a společenských očekávání, která nás na každém kroku provázejí. Takové vysvětlování možná povede v širším společenském měřítku k problematizaci stávajícího gender kontraktu mezi muži a ženami, který zatím zpochybněn nebyl.

Marcela Linková

1 Další informace je možné nalézt na internetové adrese <http://carnap.umd.edu/queer/F1996Lectures.html>. Těmito pojmy se budeme podrobněji zabývat v některém z příštích čísel.

2 Tímto pojmem se budeme podrobněji zabývat v některém z příštích čísel.

GENDER

ŽENY A VĚDA V EVROPSKÉ UNII

V dubnu roku 2000 se v Bruselu konala druhá konference EU věnovaná problematice žen ve vědě. Zúčastnilo se jí několik set výzkumníků, organizátorů i politiků působících v této oblasti. Cílem konference bylo definitivně vymezit směr diskusí a rozvoje vztahů týkajících se politických aktivit EU v oblasti postavení žen v současné vědě. Konference tak navázala na snahy organizátorů a účastníků předchozí konference z roku 1998 se stejným zaměřením.

Nová „ETAN-zpráva“ (zkratka odvozena z „European Technology Assesment Network“), která je zaměřena na genderové aspekty výzkumné politiky v EU, byla účastníkům konference včas zpřístupněna, a proto mohla být řada v ní formulovaných otázek a problémů rozsáhle diskutována. V principu jde o hodnotící zprávu zabývající se úlohou žen ve vědě a v rozvoji technologií, která konstatuje fakta o nedostatečném podílu žen na vědeckých aktivitách a zaujímá k nim stanoviska. Zpráva mj. tvrdí, že malý podíl žen ve výzkumu ohrožuje cíle spojené s úsilím o dosahování špičkových výsledků ve výzkumu a zvyšuje plynutí zdrojů v této sféře. Doporučuje proto širokému okruhu zainteresovaných subjektů jako jsou instituce Evropské Unie, členské státy a jejich příslušné organizace a instituce a vědecké komunity, aby přijaly odpovědnost za péči jak o muže, tak o ženy v oblasti vědy, inženýrství a technologií. Ačkoliv zpráva kladla důraz hlavně na situaci v tzv. exaktních vědách, zabývala se i vědou v širším smyslu, včetně situace v gender studies.

Konference se zúčastnilo přes 450 osob, včetně vědců, členek ženských organizací a poslanců Evropského parlamentu. Z 88% šlo ženy. Často však byla zmiňována důležitost zapojování mužů do problémů, které byly diskutovány. Ve výzkumu pracovalo 31% účastníků konference, 20% v řízení vědy, 19% v politice a 6% působilo v lobbystických strukturách vědy a výzkumu.

HISTORIE A SOCIÁLNÍ KONTEXT

Zatímco v prvních čtyřech programech EU bylo velmi obtížné prosadit větší zájem o genderové otázky a tedy i pozornost k genderovým aspektům ve vědní politice byla slabá, došlo při prezentaci 5. Rámecového programu (FP5) k obratu. Proszazení principů „gender mainstreamingu“ bylo přijato a implementováno do hlavních dokumentů. Zpráva ETAN tento krok dokonce považuje za hlavní cíl a důsledek integrování genderové politiky do všech organizačních struktur společnosti. Politika „gender mainstreamingu“ vychází ze závěrů Čtvrté světové konference OSN o ženách v Pekingu v roce 1995. Tato politická orientace vznikla v EU a byla implementována do všech jejích institucí, politických struktur, programů a aktivit. Je založena na Amsterdamské smlouvě a vyjádřena také v prohlášení Hlavních cílů komunikace evropských komisí z roku 1996¹.

Prohlášení o záměrech nicméně nevede automaticky k jejich realizaci. Proto role jednotlivců i skupin z příslušných struktur, které působí především v oblasti women's studies a výzkumu genderu, stejně jako žen-badatelek v jiných oborech na evropském kontinentu má

specifický význam pro prosazování rovných příležitostí v tak specifickém pracovním sektoru, jakým věda a výzkum bezesporu je. Zvláštní roli v tomto procesu hrají v Evropě i dvě nejvýznamnější asociace pro women's studies -WISE a AIOFE.²

Po první konferenci z roku 1998 následovala v dalším roce rezoluce Rady Evropy s názvem „Women & Science“, která byla přijata komisí EU. Po doplnění tohoto programu o akční plán byl vytvořen na Generálním direktorátu pro výzkum (GD) sektor pro ženy a vědu (Women and Science), což zase dalo zpětně podnět pro rozvinutí systematického monitorování v oblasti genderu a vědy. Jeho jádrem je pracovní skupina vytvořená pracovníky Generálního direktorátu, pověřenými k zabudování tohoto monitorovacího systému do 5. Rámcového Programu i do dalších programů EU.

ZPRÁVA ETAN³

Vypracováním zprávy byl pověřen Generální direktorát pro výzkum v roce 1999 podle rozhodnutí Komise, Evropského parlamentu, Rady Evropy i členských států. Výsledkem je zpráva s fundovanými podkladovými materiály, množstvím informací, statistik a zhodnocených zkušeností. Obsahuje přehled dosažených úspěchů i výčet toho, co se nepodařilo udělat. Zvlášť zajímavá a užitečná mohou být specifická doporučení v kapitole „Aby se věci změnily“. Tato doporučení obsahují podněty k rozvíjení „toho nejlepšího“, co lze dělat při náboru a zaměstnávání vědců, k hodnocení a dosažení genderové parity ve vzdělání a v dosahování standardů vysoké kvalifikace jak v peer review, tak ve výběru vhodných procedur. Aktivními nástroji by tak mohlo být dosaženo eliminace genderové založených platových rozdílů. Monitorování, někdy i s využitím finančních podnětů k dosažení pokroku v oblasti zrovnoprávnění obou pohlaví v této sféře, již prokázalo svoji opodstatněnost.

Autoři zprávy dobře argumentují přístup založený na dosahování špičkového výkonu prostřednictvím genderové parity tím, že budou zaručeny rovné podmínky a také vstřícnost (positive action) umocněná hlavními cíli programu. Doporučují také různá legislativní opatření, včetně právních posouzení k rozpracování genderově segregovaných statistických dat. V souvislosti s nadcházející přípravou 6. Rámcového Programu jsou velmi zajímavé zmínky o návrzích pro to, co je spojováno s iniciativami „positive action“: formování tzv. Euroskupin, jednorázové granty, systémová podpora a finanční krytí specifických iniciativ.

EVROPSKÝ GENDEROVÝ INSTITUT

Ve zprávě je zmíněno devět návrhů radikální změny v členských státech, včetně potřeby rozvíjet „nejlepší osvědčené postupy“, zavádět monitorovací systémy a expertízy s genderovými cíli. Je zde také vyjádřena podpora návrhu zřízení Evropského institutu pro výzkum genderových otázek ve Švédsku. Návrh přišel vloni od M. Winberg, švédské ministryně pro genderovou rovnost. Studie týkající se zřízení institutu byla již připravena a návrh má být předložen na nadcházejícím zasedání 6. Rámcového Programu k otázkám rovných příležitostí pro rok 2001-2005. Propojení mezi sektorem výzkumu a sektorem rovných příležitostí je zde považováno za velmi důležité.

Získávání vrcholových pozic v akademické hierarchii je výslovně zmíněno mezi opatřeními pro „positive action“. Je zde podtržena potřeba institucionální změny. Je zmíněn i příklad z Norska, kde aktuálně probíhá diskuse na téma obsazování pozic v senátu University v Oslu. Snad nejradikálnějším návrhem je ve zprávě ten, který se týká omezení financování těch subjektů či institucí, které ignorují genderové problémy a naopak zvyšují dotací těm, které pro jejich řešení něco dělají.

SFÉRA EVROPSKÉHO VÝZKUMU

Zpráva ETAN obsahuje předmluvu P. Busquina, současného komisaře pro výzkum, která je věnována především návrhu jeho předchůdkyně ve věci genderové rovnosti. Podle autora jsou možné akce, navrhované na podporu zvýšení reprezentace žen v oblasti výzkumu, silnou stránkou umožňující tvorbu skutečné „Evropské výzkumné sféry“. Operuje se zde (stejně jako v dalších kapitolách) s argumentem, že

nedostatek žen ve výzkumu v Evropě je ztrátou jak pro ženy samé, tak pro výzkum i pro společnost.

Zpráva vysvětluje i skutečnost, proč vlastně v současnosti neexistuje Evropská výzkumná politika. V minulosti se EU zaměřovala na organizování výzkumných kooperací mezi partnery z různých zemí prostřednictvím různých podpůrných programů (otevřených také pro účast přidružených států). Maastrichtská smlouva rozšířila základní bázi pro kooperaci v celé oblasti a komise EU se soustředila především na podporu aktivit směřujících ke zvýšení rozpočtů na výzkum a vývoj. Nicméně národní vědní politiky a také politika EU se jako celek nevyvíjely koherentně. Zpráva ETAN v této souvislosti zmiňuje, že společné financování výzkumu v rámci EU ve skutečnosti zahrnovalo jen 5,4% všech výdajů na vědu a výzkum v Evropě. Zpráva proto vyzývá k účasti na diskusi, jak vytvořit „Evropskou sféru výzkumu“. To vyžaduje společnou vědní politiku EU, která by byla více než jen souhrnem opatření na podporu kooperačních aktivit. Významným motivem pro takovou aktivitu je soutěž s USA a Japonskem. Je však ještě příliš brzy na to, aby bylo možné se k návrhu na užitečnost takové diskuse vyjádřit.

DILEMATA A AMBIVALENCE

Women's studies dnes stojí tvář v tvář zřejmým rozporům. Na jedné straně lze být skeptikem ohledně možné „europeizace“ národních vědních politik. Je to také těžké dilema „dvojí agendy“, první sleduje ekonomický růst a konkurenceschopnost a jeví se nesporně jako prioritní, druhá otevírá otázky sociální exkluze. Je zde např. řada důvodů k obavám z další podpory rozvoje zatím příliš jednostranně orientované průmyslové a technologicky založené vědní politiky ve všech členských i přidružených státech EU. Na druhé straně je důležité zkusit ovlivnit směr a obsah takového rozvoje, pokud takový výzkum lze doplnit například projekty z oblasti sociálních a humanitních věd, ekologie a také výzkumem genderových otázek. Cokoliv bude výsledkem tohoto vývoje, mělo by směřovat k upevnění prostoru pro ženy ve vědě a výzkumu.

Marie Čermáková

Co je to Helsinky group

Skupina národních zástupců organizace vědy a výzkumu v oblasti „Women and Science“, která byla založena při EU v listopadu 1999. Tato skupina má 30 členů jak z členských států EU, tak z přidružených zemí. Jejím hlavním posláním a úkolem je diskutovat a posuzovat politickou průchodnost prosazení genderových indikátorů ve výzkumu. Její první setkání se konalo v Helsinkách 29.–30. listopadu 1999, kde byly tyto otázky diskutovány v souvislosti s přípravou VI. Rámcového programu.

Česká skupina Helsinky group

Zástupci České republiky byli pozváni k jednání v Helsinkách. Z tohoto jednání vyplynul pro národní delegace jasně formulovaný úkol: navrhnout a vytvořit Národní pracovní skupinu „Ženy a věda“. Pracovní skupina „Ženy a věda“ byla navržena členkami české delegace, které se staly členy Helsinské skupiny. Členky pracovní skupiny – **National working group „Women and Science“** – byly navrženy tak, aby byly pokryty všechny oblasti a instituce, které se zabývají vědou a výzkumem. V pracovní skupině tak jsou reprezentantky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Akademie věd ČR, Českého statistického úřadu, vysokých škol a reprezentant soukromého sektoru vědy a výzkumu. Národní pracovní skupina „Women and Science“ byla ustanovena 28. 2. 2000 a má mandát Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Pro jednání Helsinky group již vypracovala dvě národní zprávy.

1 více v článku Martiny Musilové *Mainstreaming* v tomto čísle

2 WISE – Women Studies International Europe; AIOFE – Association of Institutions of Feminist Education and Research in Europe

3 Science policies in the European Union. Promoting excellence through mainstreaming gender equality. A report from ETAN Expert Working group on Women and Science. European Commission 2000 – k dispozici v týmu „Gender v sociologii“, Sociologický ústav AV ČR

**SLOVNÍK
ZÁKLADNÍCH POJMŮ*****OBCHOD S BÍLÝM MASEM/SE ŽENAMI
A DĚTMI**

Obchod s lidmi, zejména se ženami a dětmi, za účelem moderního otroctví nebo levné pracovní síly nebo za účelem sexuálního vykořisťování.

ODVOZENÁ PRÁVA

Práva, zejména práva na sociální dávky nebo bydlení, které vznikají ve prospěch určité osoby, ale které jsou založeny nebo které jsou závislé na vztahu této osoby s osobou jinou. Často jde o případy založené na vztahu rodičovském, manželském nebo na sdílení domácnosti.

OTCOVSKÁ DOVOLENÁ

Obvykle určitý počet hodin dovolené pro otce dítěte, kterou si otec může vybrat po narození dítěte, nebo určité počty hodin v jakémkoli roce nebo období roků, které si může otec vzít z důvodu péče o své dítě.

PÉČE O DĚTI

Široce chápaný koncept, který pokrývá poskytování veřejných, soukromých, individuálních nebo kolektivních služeb s cílem pokrýt potřeby dětí a rodičů. (Doporučení Rady 92/241/EC z 31.3.1992)

PÉČE O ZÁVISLÉ OSOBY

Poskytování péče dětem, nemocným, starým nebo postiženým osobám, které jsou závislé na jiných.

PLACENÁ PRÁCE

Práce, za kterou je vyplácena odměna, a to buď v hotovosti nebo v naturáliích.

PŘEDNOSTNÍ ZACHÁZENÍ

Způsob zacházení s jedincem nebo skupinou osob, který pravděpodobně povede ke zlepšení jejich výhod, možnosti přístupu, práv, příležitostí nebo statusu než jaké jsou výhody, možnosti přístupu, práva, příležitosti nebo status jiné osoby nebo skupiny osob. Tento termín může být použit pozitivně, pokud implikuje pozitivní akci, která si klade za cíl eliminovat předchozí diskriminaci, anebo negativně, pokud má za cíl zachovat rozdíly nebo výhody jedné osoby/skupiny osob nad jinou osobou nebo skupinou osob.

PŘÍPRAVA NA ZAMĚŠTNÁNÍ

Jakákoli forma vzdělání, která poskytuje

jedincům kvalifikaci pro určitou profesi, živnost nebo zaměstnání, nebo která poskytuje nutné dovednosti pro výkon takové profese, živnosti nebo zaměstnání. (Soud Evropských komunit, Případ 293/83 Gravier 1985)

REGULACE PRÁCE NA ČÁSTEČNÝ ÚVAZEK

Zavedení pravidel, která definují rozsah a použití práce na částečný úvazek. Kladou si za cíl předcházet jakékoli formě diskriminace proti zaměstnancům, kteří pracují na částečný úvazek, zlepšit kvalitu práce na částečný úvazek a umožnit vývoj práce na částečný úvazek jako možnosti volby.

REPRODUKČNÍ PRÁVA

Právo jakékoli osoby nebo páru se svobodně a odpovědně rozhodnout, kolik, v jakém intervalu a kdy budou mít děti. Právo na informace a prostředky učinit takové rozhodnutí a právo získat nejvyšší možnou úroveň sexuálního a reprodukčního zdraví.

REPRODUKČNÍ ZDRAVÍ

Stav kompletního fyzického, mentálního a sociálního zdraví, a to ne pouze absence nemoci nebo neschopnosti, ve všech záležitostech, které se týkají reprodukčního systému a jeho funkcí a procesů.

RODIČOVSKÁ DOVOLENÁ

Individuální právo osob obou pohlaví na dovolenou po narození nebo adopci dítěte, která jim umožní se o dítě starat. Toto právo je v zásadě nepřenositelné. (Direktiva Rady 96/34/EC z 3.6.1996)

RODINNÁ DOVOLENÁ

Nárok na volno z rodinných důvodů, které může a nemusí být sdíleno oběma rodiči.

RODINNÝ PRACOVNÍK

Člen rodiny, který pracuje v rodinném podniku, jako například na rodinné farmě, v rodinném obchodě, malém podniku nebo profesi, často jde o manželku, dceru nebo syna.

SDÍLENÍ ZAMĚŠTNÁNÍ

Situace, kde existuje pouze jedno pracovní místo, jeden plat za výkon této práce a jedny pracovní podmínky, které jsou sdíleny (obvykle) dvěma nebo i více lidmi, kteří pracují podle dohodnutého rozpisu nebo vzoru

SEXUÁLNÍ OBTĚŽOVÁNÍ

Nežádoucí chování sexuální povahy, které má vliv na důstojnost žen a mužů (včetně chování

nadřazených a kolegů v práci). (Rozhodnutí Rady 90/C 157/02 z 29.5.1990)

SEXUÁLNÍ ORIENTACE

Sexuální preference osoby stejného nebo opačného pohlaví (homosexualita, lesbická orientace, heterosexualita, bisexualita).

**SLADĚNÍ PRÁCE A RODINNÉHO ŽIVOTA/
ŽIVOTA DOMÁCNOSTI**

Zavedení rodinných a rodičovských dovolených, péče o děti a staré osoby, rozvoj struktury a organizace pracovního prostředí, které umožňuje kombinaci pracovních a rodinných/domácích povinností pro muže a ženy.

TUTOR

Chráněný vztah, který umožňuje učení a testování schopností, v němž se rozvíjí osobní potenciál a nové dovednosti v procesu, v němž jedna osoba, tutor, podporuje kariéru a vývoj jiné osoby - svěřence, mimo rámec normálního vztahu založeného na dominanci/subordinaci. Poradenské vztahy se stále více používají k podpoře osobního/profesionálního růstu žen.

**VOLNÁ PRACOVNÍ DOBA/VOLNÝ
PRACOVNÍ ČAS**

Definice pracovní doby, která umožňuje široký okruh možností co do počtu odpracovaných hodin a uspořádání rozpisu služeb, směn a pracovních rozvrhů, a to buď na denním, týdenním, měsíčním nebo ročním základě.

VÝPOMOC MANŽELŮ

Manžel nebo manželka osoby, která buď zaměstnává sama sebe nebo vykonává nezávislou činnost, kde se tento manžel nebo manželka do velké míry podílí na vykonávané práci, ale za tuto práci nedostává přímou odměnu a často nemá nárok na sociálních dávků

ZAMĚŠTNÁNÍ NA ČÁSTEČNÝ ÚVAZEK

Zaměstnání, u něž je pracovní doba kratší než je tomu u normálního nebo standardního zaměstnání na plný úvazek

* V tomto čísle otiskujeme zbyývající pojmy z publikace „One Hundred Words – for Equality“. EU 1998. (1. část slovníku byla otištěna v „Gender, rovné příležitosti, výzkum“ 1/2000 str. 2 a 5. Druhá část byla otištěna v „Gender, rovné příležitosti, výzkum“ 2-3/2000, str. 2 a 5). V dalším čísle se budeme věnovat podrobněji některým vybraným pojmům z oblasti rovných příležitostí mužů a žen.

**V ČEM JSOU POSLANKYNĚ JINÉ,
NEŽ POSLANCI?**

Poslanectvo¹, zejména v situaci postkomunistických přechodů k demokracii, je skupinou, která v parlamentu získává průřezovou politickou kvalifikaci, profesionalizuje se, její příslušníci se přeměňují v politiky, vytvářejí a většina periodicky doplňuje novou politickou elitu.

Tým „Změna politického systému“ při Sociologickém ústavu Akademie věd České republiky se problematikou nejvyšších volených zastupitelů zabývá dlouhodobě, a to nejenom v dílčích, krátkodobě řešených

projektech, ale zejména ve dvou rozvíjejících se základních liniích, dotazníkových šetřeních² a databázi nejvyšších volených zastupitelů, která vzniká při Dokumentačním a informačním středisku o parlamentech střední Evropy³. Z těchto zdrojů čerpám údaje pro tuto práci.

**POSLANECTVO PODLE POHLAVÍ
OD ROKU 1986 DO ROKU 2000**

Podíl žen v parlamentu se v průběhu tohoto období měnil, klesal od výchozích 27,5 % (Česká národní rada, dále jen ČNR) resp. 29,4 % (Federální shromáždění, dále jen FS) v roce 1986 až na 15,0 % (Poslanecká sněmovna, dále jen PS), resp. 11,1 % (Senát) po volbách v

roce 1998 (viz Tabulka 1). Poměr mužů a žen se v souvislosti se změnou režimu výrazně změnil zejména proto, že v době komunistických parlamentů byly stanoveny kvóty pro účast žen na volebních kandidátních listinách. V tomto období (V. volební období FS ČSSR i ČNR) se jednalo také o „dělnice a rolnice“; z celkového počtu 55 žen (tj. 27,5 % poslaneckva), které byly zvoleny do ČNR v roce 1986, byly čtyři (tj. 7 % žen), které měly ukončené vysokoškolské vzdělání. Pro srovnání: vysokoškolské vzdělání mělo v této sněmovně 46 % mužů; z žen, zvolených ve volbách v roce 1998 do PS, mělo vysokoškolské vzdělání 24 ze 30 celkem zvolených (tj.

Tab. 1: Poslanectvo a senátorstvo podle pohlaví

	ČNR 1986	FS 1986	PSP 1994	PSP 1996	PSP 1998	Senát 1998	Senát 2000
počet mužů	145	247	181	173	170	72	71
počet mužů (v %)	72,5	70,6	90,5	86,5	85,0	88,9	87,7
počet žen	55	103	19	27	30	9	10
počet žen (v %)	27,5	29,4	9,5	13,5	15,0	11,1	12,3

Zdroj: Archiv PSP ČR

80 % z celkového počtu zvolených žen).

Vizuálně se zdá počet žen ve sněmovnách v devadesátých letech ve srovnání s rokem 1986 dosti nízký, ovšem podle výpovědí samotných poslankyň je tento poměr naprosto přirozený a ženy nejsou v politických stranách při vstupu do parlamentu nijak diskriminovány.

POSLANCI K POSLANKYŇM

Jaký je postoj poslanců k poslankyním, si můžeme odvodit z obsazení parlamentních výborů a z prestiže, kterou tyto výbory u poslanců mají. K dispozici máme údaje o obsazení parlamentních výborů PSP ČR v druhém volebním období (1996 – 1998), prestiži výborů mezi poslanectvem tak, jak jí uváděli ve výzkumu na konci tohoto volebního období, a také obsazení parlamentních výborů PSP ČR ve třetím volebním období (od roku 1998 dosud).

Ve druhém volebním období pracoval průměrný poslanec v 1,95 výborech, komisích nebo delegacích, průměrná poslankyně pracovala v 2,11 výborech, komisích nebo delegacích. Ve třetím volebním období pracoval průměrný poslanec v 1,83 výborech, komisích nebo delegacích, průměrná poslankyně ale pracovala v 1,93 výborech, komisích nebo

Tab. 2: Průměrné členství poslanectva ve výborech, komisích a delegacích PSP ČR ve druhém a třetím volebním období podle pohlaví

	Výbory	Komise	Delegace	Celkem
Poslanci PSP ČR 96	1,27	0,40	0,28	1,95
Poslankyně PSP ČR 96	1,37	0,44	0,30	2,11
Poslanci PSP ČR 98	1,21	0,29	0,33	1,83
Poslankyně PSP ČR 98	1,37	0,23	0,33	1,93

Zdroj: Archiv PSP ČR

delegací (viz Tabulka 2).

Ve výzkumu poslanectvo odpovídalo na otázku, které tři parlamentní výbory mají podle jejich názoru nejvyšší a které tři výbory naopak nejnižší prestiž. Výsledný ukazatel – **prestiž parlamentního výboru** – získáme jako rozdíl podílu respondentů, kteří uvedli, že dotčený výbor je jeden ze tří výborů s nejvyšší prestiží, a respondentů, kteří uvedli, že dotčený výbor je jeden ze tří výborů s nejnižší prestiží.

Podle ukazatele je nejprestižnějším výborem Rozpočtový výbor (ukazatel prestiže má hodnotu 79,3 %), následovaný Ústavně právním výborem (ukazatel 55,1 %) a Hospodářským výborem (ukazatel 37,9 %). V těchto třech výborech pracovalo ve druhém volebním období z celkového počtu 62 členů 6 poslankyň, tj. 9,7 % (všechny byly členkami Ústavně právního výboru), ve třetím volebním období z celkového počtu 63 členů 6

poslankyň, tj. 9,5 % (1 členka Rozpočtového a 5 členek Ústavně právního výboru).

Ze všech parlamentních výborů, jejichž ukazatel prestiže je kladný, jsou poslankyně výrazně zastoupeny pouze v jediném výboru, a to ve Výboru pro sociální politiku a zdravotnictví, ve kterém bylo ve druhém volebním období z 19 členů 8 žen, ve třetím volebním období z 21 členů 9 žen. Dalšími výbory, ve kterých byly ve druhém volebním období poslankyně zastoupeny ve větším počtu, byly Mandátový a imunitní výbor, Petiční výbor a Výbor pro vědu, vzdělávání, kulturu, mládež a tělovýchovu (3 výbory s úplně nejmenší hodnotou ukazatele prestiže), ve třetím volebním období to jsou Petiční výbor (tradičně výbor s nejnižší prestiží; v tomto volebním období v něm narostl podíl žen až na 47,1 %) a Zemědělský výbor (se zápornou hodnotou ukazatele prestiže).

POSLANCTVO K VOLIČŮM

Vztah poslanectva k voličům nám ilustruje problém, nakolik poslanectvo souhlasí s použitím různých (i nátlakových) prostředků k prosazení vůle občanů, pokud se vůle parlamentu postaví proti ní. Prostředky byly následující: podávání petic parlamentu, psaní dopisů poslancům, hrozba stávkou, stávka, pořádání demonstrací, návštěvy poslanců osobně, účast na jednáních parlamentních výborů a komisí, jednání s poslaneckými kluby, jednání s vedeními stran, vyjadřování se ve sdělovacích prostředcích a telefonická jednání s poslanci. Nejstřícnější bylo poslanectvo k psaní dopisů, osobním návštěvám a k účasti na jednáních parlamentních výborů a komisí.

Dále je možné tyto činnosti rozdělit na ty, se kterými více souhlasí poslankyně, a se kterými naopak poslanci. Poslankyně více souhlasí s podáváním petic parlamentu („zcela souhlasí“ o 14,9 % poslankyň více), s psaním dopisů („zcela souhlasí“ o 9,9 % více), s návštěvami poslanců osobně („zcela souhlasí“ o 5,1 % více), se spoluúčastí občanů na jednáních parlamentních výborů a komisí („zcela souhlasí“ o 9,4 % více) a vyjadřování se ve sdělovacích prostředcích („zcela souhlasí“ o 17,5 % více).

U jediného prostředku výrazněji převažovala jeho podpora u poslanců, a to u prostředku hrozba stávkou, stávka. „Zcela“ s ním souhlasí o 8,7 %, „zcela“ + „spíše“ s nimi souhlasí o 13,1 % poslanců více než poslankyň. Na druhou stranu s ním „zásadně“ nesouhlasí 20,1 % poslanců (oproti 8,3 % poslankyň).

Tab. 3: Nakolik souhlasíte s použitím prostředku hrozba stávkou, stávka k vyjádření vůle občanů, pokud tato nenachází v parlamentu odezvu?

	Poslanec	Poslankyně
Zcela souhlasím	25,4%	16,7%
Spíše souhlasím	12,7%	8,3%
Tak napůl	14,9%	37,5%
Spíše nesouhlasím	26,9%	29,2%
Zásadně nesouhlasím	20,1%	8,3%
Celkem	100,0%	100,0%

Zdroj: Výzkumy poslanců parlamentu. SoÚ AV ČR

Další otázka, která se týkala tohoto tématu, se zabývala referendem a byla položena ve dvou variantách. První se ptala na to, zda poslanectvo považuje za žádoucí referendum, které by bylo konečným hlasováním o návrzích zákonů již přijatých parlamentem, druhá na to, zda považuje za žádoucí referendum, které by bylo pomocným hlasováním o návrhu zákona před jeho projednáním v parlamentu. K oběma variantám referenda jsou poslankyně vstřícnější. Konzultační referendum považuje za žádoucí 54,2 % poslankyň (ale jenom 40,9 % poslanců), referendum jako konečné hlasování o již přijatém zákoně považuje za žádoucí 30,4 % poslankyň (oproti 16,2 % poslancům).

ZAVĚRY

Můžeme říci, že poslankyně jsou chápány jak voliči, tak kolegy poslanci oborově méně vyhraněné a jsou jim přisuzována spíše všeobecně humanitní témata, jako jsou sociální politika, zdravotnictví, vzdělávání, kultura nebo regionální problematika. Žádná poslankyně PSP ČR (tj. od roku 1993) nebyla členkou Hospodářského výboru. Ve výborech Rozpočtovém, Zahraničním, Zemědělském a Výboru pro obranu

a bezpečnost (dříve Branný a bezpečnostní výbor) se poslankyně vyskytují pouze sporadicky, v některých volebních obdobích vůbec ne. Také v nově vzniklém Výboru pro evropskou integraci (ustaven ve třetím volebním období) jsou členkami pouze 2 poslankyně.

Ačkoli se zdá, že voliči se obracejí více na poslankyně, než na poslance (jak tomu svědčí frekvence osobního styku s voliči), a že poslankyně obecně více souhlasí s různými prostředky nátlaku občanů, než poslanci, není pravda, že by byly poslankyně více orientovány na voliče.

V problému, zda se cítí v první řadě zastupovat „členy své strany“, „voliče své strany“, „všechny občany volebního obvodu“ či „všechny občany ČR“, poslankyně více než poslanci volily varianty „všechny občany ČR“ a „všechny občany volebního obvodu“, žádá poslankyně neuvést, že se cítí být v první řadě zástupcem „členů své strany“ (avšak 5,2 % poslanců ano) a poslankyně také méně než poslanci volily variantu, že se cítí být zástupci „voličů své strany“.

Dalším problémem, kde by se takováto přílišná vazba na voliče mohla ukazovat, byla otázka, jak by měl poslanec hlasovat, pokud má jiný názor, než je názor voličů. Zda má v takovém případě hlasovat „shodně s názorem voličů“, „shodně s politickou linií své strany“ nebo „v souladu s vlastním názorem“, se poslankyně na rozdíl od poslanců uměly vždy rozhodnout a při srovnatelných hodnotách odpovědí „shodně s názorem voličů“ zvolilo více poslankyň variantu „shodně s politickou linií své strany“. Tento rozdíl ovšem není natolik výrazný, aby při velikosti vzorku (161 poslanců) mohl významněji vypovídat.

Adéla Seidlová

Autorka je členkou výzkumného týmu „Změna politického systému“ SoÚ AV ČR

1 Pro účely tohoto textu používám pojmenování „poslanec“ pouze pro muže, pokud se jedná o poslance obojího pohlaví, používám pojem „poslanectvo“. Stejně tak pro souhrnné pojmenování senátorů a senátorek používám pojem „senátorstvo“.

2 Projekt „Poslanci a senátoři Parlamentu ČR v jeho třetím funkčním období“, grant GA ČR č. 407/00/0747.

3 Projekt „Informační a dokumentační středisko o parlamentech střední Evropy“, grant GA AV ČR č. S7028003.

SMÍŠENÝ MODEL GENDER VZTAHŮ PODLE IRENE THÉRY

Irene Théry je uznávaná socioložka a vedoucí oddělení sociologie rodiny na École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) v Paříži. S touto odbornicí, původně právníčkou, ale postupně s většími či menšími přesahy ze sociologie i do antropologie a demografie, jsem se seznámila při svém studijním pobytu na této škole. Irene Théry mimo jiné vede na EHESS seminář „L'ordre normatif en matière sexuelle“ (Normativní řád vztahů pohlaví). Její zatím nejznámější knihou je „Le Démariage“ (Rozvod), která ve Francii vyšla v roce 1996.

Théry zavádí do sociologie genderu nový pojem, jímž je možné shrnout změny, které v této oblasti zaznamenáváme v několika posledních desetiletích: **smíšený model (mixité)**. Smíšený model gender vztahů je alternativou ke komplementaritě pohlaví, která byla založena na jasném oddělení veřejné a soukromé sféry a z něho vyplývající děly práce na mužskou a ženskou. Komplementární model se od 60. a 70. let začíná proměňovat v model smíšený, což vede k novému způsobu nastolení otázky rovnosti. „**Jde o nový typ sociální organizace vztahů mužů a žen, spojující rovnost a rozdílnost pohlaví. Vznik smíšeného modelu je alternativou, která dovoluje tyto vztahy znovu promýšlet.**“ [Théry 2000:9]

Dnes jsme však podle této odbornice ve fázi, kdy se starý gender kontrakt sice zhroutil, ale smíšený model je teprve ve fázi zrodu. „To, že ženy vyšly z uzavřenosti domácí sféry, není doprovázeno žádnou formou přetvoření vztahů mezi domácí sférou na jedné straně a sociální a politickou sférou na straně druhé.“ [Ibid. 14]

Tato situace, kdy muži dostatečně nepronikají do domácího prostoru, klade na ženy úkol rozřešit dilema rodina – práce na individuální úrovni.

V důsledku toho, podle Théry, nejen že přetrvávají nerovnosti mezi pohlavími, ale vznikají i nové nerovnosti mezi ženami samotnými. Na druhé straně pracovní sféra a sféra politiky jsou organizovány podle mužského principu, což je jedna z hlavních příčin stagnujícího nízkého podílu žen v těchto oblastech. **Vedle požadavku rovnosti je třeba v praxi postavit požadavek odlišnosti pohlaví, neboť samotné požadování rovnosti nevytváří smíšený model, ale model, kde ženskost je jen handicapem.** Smíšený model předpokládá reinstitucionalizaci veřejné a soukromé sféry a jejich artikulaci, spojující jak rovnost, tak odlišnost pohlaví.

V současnosti smíšenému modelu, podle Théry, nejvíce odolává oblast práce a zvláště vztah mezi sférami práce a rodiny. „**Problém harmonizace rodinného a profesionálního života se nedá redukovat na ženský problém, ani na soukromý problém vyjednávání v páru, ale ani na problém redukce týdne odpracované doby.**“ [Ibid. 18]

V tomto textu jsem vycházela z článku Irene Théry „La mixité, figure nouvelle de l'égalité“ (Smíšený model, nový typ rovnosti), který vyšel v letošním roce v časopise *La Revue de la Confédération française démocratique du travail* (28:9-18).

Alena Křížková

ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI

MAINSTREAMING

HISTORIE

Gender mainstreaming se jako nový koncept poprvé objevil v mezinárodních dokumentech po Třetí světové konferenci o ženách pod záštitou OSN v roce 1985 v Nairobi. Vznikl v souvislosti s diskusí uvnitř Komise pro postavení žen existující v rámci OSN¹ o úloze žen v rozvoji. Tento koncept byl považován za prostředek podporování úlohy žen na poli rozvoje a integrování ženských hodnot do rozvojové činnosti. V roce 1986 byla přijata Rezoluce o budoucí činnosti Komise pro postavení žen, ve které bylo rozhodnuto plně integrovat strategie jak do ekonomických, tak i do sociálních rozvojových programů. V roce 1987 tato komise apelovala na všechny orgány v rámci OSN, které tak dosud neučinily – včetně regionálních komisí a specializovaných agentur – aby formulovaly a začaly uskutečňovat všestrannou politiku rovnosti žen a zahrnuly ji do svých střednědobých plánů, prohlášení, cílů, programů a dalších významných politických dokumentů.

Na Čtvrté světové konferenci OSN o ženách v Pekingu, která proběhla v roce 1995, byla **strategie gender mainstreamingu** schválena Akční platformou, která byla přijata na závěr konference. Tato Akční platforma vyzývá k prosazování politiky mainstreamingu, přičemž se zde opakovaně uvádí, že „vlády a další aktéři by měli prosazovat aktivní a viditelnou politiku gender mainstreamingu do všech strategií a programů tak, aby dříve, než bude přijato jakékoli rozhodnutí, byla provedena analýza jeho vlivů jak na ženy, tak na muže.“² [Platforma 1998:2] Cíle Platformy obsahuje Pekingská deklarace, přijatá jako dokument této konference.

V devadesátých letech je koncept gender mainstreamingu³ prosazován většinou v rámci mezivládních evropských organizací. Byl zmiňován také ve Třetím střednědobém akčním programu, který se zabýval zajištěním rovných příležitostí pro ženy a muže v letech 1991 – 1995 a zásadně ovlivnil Čtvrtý střednědobý akční program, který platí v současné době. V jeho rámci byly podniknuty aktivní kroky k zapracování hledisek genderové rovnosti do všech oblastí strategií na všech úrovních. Rovné příležitosti se staly „politikou“, která protíná a odráží se ve všech dalších politikách, stojí sice v pozadí, ale zároveň disponuje velkým vlivem. [Equal...1998:16] Důležitý je však zejména posun, který zde byl zaznamenán, a to že snaha zavést princip rovnosti nevyžaduje pouze zavádění dílčích opatření na pomoc ženám, ale důsledně zapracování těchto opatření do všech politik Společenství.

V únoru 1996 přijala Evropská komise prohlášení, nazvané Zahnutí rovných příležitostí pro muže a ženy do všech politik a ostatních aktivit Společenství⁴, které představovalo jeden ze základních kamenů pro prosazování tohoto principu na úrovni Evropské unie. Od počátku roku 1997 bylo vyvíjeno systematické úsilí na podporu tohoto nového principu. Každý Generální direktorát (DG) byl pověřen zodpovědností za důsledné prosazování mainstreamingu ve všech strategiích a politikách jeho rezortu.

VZNIK DEFINICE

Stejně jako v rámci každé teorie, probíhají i v rámci gender mainstreamingu početné diskuse o koncepci a definici, přičemž každá z nich vyzdvihuje různé aspekty. Zatím neexistuje úplný konsensus, pokud se definice týče. Existující definice se dají rozdělit do několika skupin:

- 1 většina z nich si klade za cíl dosažení komplexní genderové rovnosti⁵. Pokud není termín genderová rovnost zmiňován, hovoří se o něm alespoň implicitním způsobem.
- 1 mnoho definic popisuje pouze samotnou strategii a často redukuje definici na dílčí cíl z hlediska mainstreamingu: např. na plnou účast žen v rozhodování. V tomto případě se definice a cíl stávají jedním a tímž.
- 1 některé definice se soustřeďují na působení gender mainstreamingu podle toho, jak ovlivní fungování a strukturu společnosti. Tyto definice upřednostňují změny v organizačních kulturách a způsobu práce institucí anebo prosazují nové způsoby myšlení a strategie přístupu.

Anglický výraz „mainstreaming“ je velmi obtížně přeložitelný, a to nejen do češtiny. Proto bývá tento termín různě opisován a redukován, např. jako „přístup založený na genderu“. Český překlad by byl ještě více zavádějící⁶, proto je lepší přidržet se anglického originálu. Skupina specialistů se rozhodla oficiálně užívat termín „gender mainstreaming“. Přívlastek gender proto, aby byla zdůrazněna genderová perspektiva. Samotná formulace definice mainstreamingu byla velice obtížná, poněvadž sama o sobě zahrnuje různé aspekty.

V první řadě musí zmínit to, co je hlavním cílem tohoto principu, a to je rovnost mužů a žen. Dále v sobě musí nést fakt, že jde také o politický a technický proces, který má navrhovat nové strategie, které mají přesunovat pozornost na oblasti každodenního života. Skupina specialistů se shodla na této obecné definici:

„Gender mainstreaming je proces reorganizace, zlepšování, rozvíjení a vyhodnocování politik takovým způsobem, aby bylo na všech úrovních a ve všech stádiích zpracováno hledisko genderové rovnosti, a to prostřednictvím aktérů obvykle zapojených do tvorby politik.“ [Ibid.: 19]

Konkrétnější definici nabízí materiál Evropské komise. Následující formulace říká více, poukazuje na to, že mainstreaming se týká jak mužů, tak žen.

„Mainstreaming podporuje rovnost mezi ženami a muži ve všech aktivitách a politikách na všech úrovních. Nesoustřeďuje se pouze na úsilí podporovat rovnost zaváděním specifických opatření pro ženy, ale mobilizuje všechny hlavní politiky za účelem dosažení rovnosti a bere v úvahu jejich možný efekt na situaci mužů a žen.“ [Incorporating...1996:2]

Tento princip předpokládá, že genderová rovnost se stane součástí všech politik. Gender mainstreaming implikuje širší a všestrannější definici genderové rovnosti, přičemž bere v úvahu rozdíly a různorodost mužů a žen. Rovněž pomáhá vyvést problematiku genderové rovnosti z izolace a zahrnuje více nových aktérů při vytváření vyvážené společnosti. Tato činnost urychluje a posiluje proces transformování genderových vztahů s cílem dosáhnout genderové rovnosti.

FÁZE TVORBY POLITIKY

Mainstreaming, jak už bylo řečeno, není jednorázovým opatřením, ale dlouhodobým komplexním konceptem, vstupujícím do většiny politik, programů a projektů Evropské unie. Aplikace této strategie na těchto úrovních vyžaduje vytvoření hierarchie stádií, kterými musí mainstreaming v praxi projít. Jedná se o typický příklad formulace a realizace politiky, jak ho popisuje Potůček [1995]. Politika bývá charakterizována jako cyklický proces, v němž se postupně opakuje několik úrovní tvorby politiky.

Prvně se o rozložení politického procesu na několik úrovní pokusil H. Lasswell. Jeho politický cyklus měl sedm úrovní. Nevýhodou této koncepce bylo, že se omezila pouze na politický proces formovaný vládou a nebrala v úvahu externí vlivy, které na ni působí. Lasswellův model přesto významně ovlivnil vývoj politických věd. Na počátku 70. let z něho vyšel i G. Brewer. Podle něho tvoří politický proces šest úrovní: 1. vznik a zahájení; 2. posouzení; 3. výběr; 4. implementace; 5. vyhodnocení; 6. ukončení. Tento model pojímal vývoj politiky jako uzavřený cyklus s určeným začátkem a koncem. V praxi tomu tak nebývá, skutečný proces politiky se vyvíjí jako otevřený cyklus – opakuje se s menšími či většími změnami. Popsali ho Howlett a Ramesh [1995:10-11].

Na začátku stojí agenda setting, identifikace problému, jehož podnět přichází od různých sociálních aktérů. Další fází je návrh řešení a příprava rozhodnutí. Rozhodnutí musí být dobře připravené, tak aby skutečně dosáhlo cíle, pro který je určeno. Proto je v této fázi třeba shromáždit a posoudit veškeré dostupné informace o problematice, která je objektem rozhodnutí. Rozhodnutí vybere vhodné řešení a je uvedeno do praxe přijetím, které ho legitimizuje. V zásadě rozeznáváme dva způsoby přijetí, a to způsob autoritářský a demokratický. Čtvrtou fází, možná nejobtížnější, je implementace. V této fázi dochází k realizaci rozhodnutí. Musí vzniknout podmínky pro realizaci a vhodné nástroje, což si většinou vyžádá větší časový úsek. Na závěr by mělo dojít k vyhodnocení důsledků realizace rozhodnutí. I tato fáze má veliký význam, poněvadž ověřuje, zda byly splněny plánované cíle, a může odhalit chyby a nepřesnosti, které se objevily v závislosti na původním záměru. Vzhledem k tomu, že je to zároveň také poslední článek řetězce vývoje politiky, poznatky takto získané se promítnou do první fáze politiky nové.

Následující tabulka popisuje jednotlivé fáze politiky mainstreamingu, tak jak byly formulovány Evropskou unií.

Tab. 1: Fáze vývoje politiky mainstreamingu

Fáze politiky	Činnosti
Agenda setting	V tomto počátečním stadiu jsou identifikovány, definovány a analyzovány problémy a úkoly, jsou definovány žádoucí výsledky a identifikovány osoby nebo skupiny, kterých se politika bude týkat. Toto stadium je z hlediska mainstreamingu důležité, protože jsou posuzována témata, která z genderové perspektivy dosud nikdy posuzována nebyla.
Formulace politiky	V této fázi jsou přijímána rozhodnutí o řešeních úkolech a zároveň jsou znovu posuzovány závěry z dřívějšího stadia. Dále je vymezen prostor, který daná problematika získá v rámci politické agendy, jsou určeny priority a stanoven objem vyčleněných prostředků. Pozornost musí být věnována i přípravě dat, tříděných podle genderu, a mechanismům, které budou podporovat citlivost aktérů na tuto problematiku.
Rozhodnutí	Výběr konkrétní politiky z navrhovaných řešení.
Implementace	Jde o uvedení celého principu do praxe a vypracování konkrétních akcí.
Vyhodnocení politiky a formulace budoucích postupů	V této fázi politika využívá výstupů, jako jsou soubory statistických dat nebo výstupy z monitoringu, na základě kterých je možno provádět analýzy, které by ukázaly, do jaké míry bylo dosaženo původních cílů a s jakým efektem. Tyto informace jsou použity jako vstupy pro další cyklus tvorby politiky, kvalitní vyhodnocení tedy slouží jako východisko pro přípravu nové politiky.

Zdroj: [Equal...1998; Howlett;Ramesh 1995, upraveno]

Je zřejmé, že tyto fáze tvorby politiky by mohly být rozděleny do mnohem většího počtu stádií, které by umožňovala podrobnější popis celého procesu. Je nutno upozornit na to, že jednotlivá stadia nelze v praxi vždy přesně odlišit, stejně jako že nemusí nutně následovat v chronologickém sledu. V praxi řešili experti Evropské unie problém, která fáze je pro zahájení mainstreamingu nejhodnější. V různých

problémových oblastech je naléhavost uplatnění této politiky různá, stejně jako stupeň její připravenosti k řešení.

Martina Musilová

V dalším čísle uvedeme:

Techniky a nástroje, Aktéři mainstreamingu a Nezbytné předpoklady mainstreamingu.

Literatura:

- Equal Opportunities for Women and Men in the European Union, Annual Report 1997, Office for Official Publications of the EC, Luxembourg, 1998.
 Hoskins, B.: *Integrating Gender: Women, Law and Politics in the European Community*, London: Verso, 1996.
 HOWLETT, M.; RAMESH, M.: *Studying Public Policy*, Oxford: University Press, 1995.
 Incorporating equal opportunities for women and men into all Community policies and activities, COM (96) 67 final, Brusel, 1996.
 Platforma pro akci, Shrnutí závěrů 4. světové konference o ženách v Pekingu, Karat Coalition, 1998.
 POTŮČEK, M.: *Sociální politika*, Praha: SLON, 1995.
 Velký sociologický slovník, Praha: Karolinum, 1996.

Poznámky:

- 1 angl. UN Commission on the Status of Women – CSW.
- 2 Pro mechanismus posuzování vlivu rozhodnutí na muže a ženy se v EU užívá termín „gender impact assessment“.
- 3 Sdělení Evropské komise uvádí, že mainstreaming zahrnuje mobilizaci veškerých obecných strategií a opatření za účelem dosažení rovnosti aktivním a otevřeným zohledňováním jejich možných vlivů jak na situaci mužů, tak žen ve stadiu plánování. [Incorporating...1996]
- 4 COM (96) 67
- 5 Jak již bylo zdůrazněno v úvodu, je zde genderová rovnost chápána ve smyslu rovných příležitostí.
- 6 Různé výkladové slovníky [Websters Dictionary, Velký AČ slovník] nabízejí řadu volných překladů. Českým ekvivalentem by mohl být výraz linie myšlení, tendence, proud, hlavní trend. Tyto výrazy však přesně význam mainstreamingu nevystihují. Výběr vhodného překladu se musí stát součástí širokého společenského konsenzu.

ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI NA INTERNETU

V tomto čísle bych se vedle již zavedených skupin: (A) vládní a státní instituce v České republice, (B) Evropská unie a její orgány a dokumenty, (C) nevládní organizace, (D) rovné příležitosti v Evropě a ve světě a (E) ostatní, ráda podrobněji věnovala stránkám, které nabízejí on-line databáze informací k problematice gender, feminismu a rovných příležitostí. Databáze nabízejí především možnosti vyhledávání publikací a článků k jednotlivým aspektům těchto rozsáhlých témat. Jedná se pouze o databáze zahraniční. Uvedené databáze jsou k dispozici v anglickém jazyce, jedna také v německém jazyce. Jejich využití jako zdrojů informací lze doporučit nejen odborníkům zabývajícím se dlouhodobě danou problematikou či studentům, ale také odborníkům z jiných oborů.

Nadále používám již zavedenou kategorizaci zdrojů – na konci každé informace uvádím celkové hodnocení kvality stránky (od * do *****, nejlepší hodnocení je pět hvězdiček). Mezi jednotlivé faktory patří přehlednost stránek, množství a kvalita informací týkajících se problematiky rovných příležitostí, grafická úprava etc.

(A) vládní a státní instituce v České republice

Stránky **Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky (PSP ČR)** nabízejí širokou škálu informací přehledně rozčleněných do následujících kategorií: Pod kategorií „Poslanci“ je možné nalézt abecední seznam poslanců a poslankyň, včetně informací o členství v klubu, výběrech a delegacích. Kategorie „Výbory, komise a delegace“ a „Poslanecké kluby“ uvádějí seznamy členů jmenovaných orgánů, dále také jejich funkcí a u vybraných také zápisy z jednání. „Dokumenty“ obsahují dokumenty PSP ČR o jejím fungování a legislativním procesu, citace vybraných zákonů a přehled legislativní aktivity PSP ČR dle let. V dalších kategoriích jsou mimo jiné obsaženy informace o Kanceláři PSP ČR, Kontakty na důležité instituce státní správy a v kategorii „Co je nového“ pak zvukové záznamy z posledních jednání PSP ČR. Ráda bych upozornila především na stránky **Podvýboru pro rovné příležitosti a otázky rodiny**. Ty však obsahují pouze seznam poslanců a poslankyň, kteří jsou jejími členy. Stránky jsou v českém jazyce.

<http://www.psp.cz>

<http://www.psp.cz/sqw/fsnem.sqw?id=121>

Hodnocení:***

(C) nevládní organizace

Stránky **Gender Inn – the Women's and Gender Studies Database (Gender Inn – databáze ženských studií a gender studies)** jsou výsledkem interdisciplinárního projektu „Gender Goes Internet“ za spolupráce University of Cologne a Regional Computing Centre. Informace byly shromážděny od roku 1987 a od roku 1996/97 publikovány na Internetu. Databáze obsahuje bibliografické záznamy publikací – vzhledem k výraznému nárůstu počtu publikací je zaměřena pouze na monografie a soubory esejí – zabývajících se problematikou feministické literární kritiky a gender studies a soustředí se především na britskou a americkou literaturu. Databáze je koncipována jako interdisciplinární a zahrnuje proto také informace z oblasti feministické literatury o pedagogice, sociologii, historii a psychologii. U každé položky je uvedeno až dvacet klíčových slov, což umožňuje kvalitnější vyhledávání specifických témat. Stránky jsou v anglickém a německém jazyce.

http://www.uni-koeln.de/phil-fak/englisch/datenbank/e_index.htm

Hodnocení:****

Na stránkách **Medieval Feminist Index (Středověkého Feministického Indexu)** se mohou čtenáři seznámit se širokou škálou článků, recenzí a esejí jejichž hlavním tématem jsou ženy, sexualita a gender v období středověku. Stránky obsahují možnost vyhledávání v databázi podle abecedně seřazených klíčových slov, hesel či dle časopisů, které se danou problematikou zabývají, plné verze vybraných článků a odkazy na další zajímavé adresy. Stránky jsou v anglickém jazyce.

<http://www.haverford.edu/library/reference/mschaus/mfi/mfi.html>

Hodnocení:****

Stránky **NOEMA** obsahují souhrnnou databázi prací více než 5000 žen, které se v minulosti a současnosti zabývaly či zabývají filosofií či estetikou, epistemologií, etikou, logikou, metafyzikou, historií filosofie, filosofií vědy, umění atd. Databáze nabízí možnost vyhledávání ve více než 16 000 záznamech. Stránky jsou v anglickém jazyce.

<http://billyboy.ius.indiana.edu/womeninphilosophy/womeninphilosophy.html>

Hodnocení:****

Cílem **The Fawcett Library of London Guildhall University (Knihovny M. G. Fawcettové při Londýnském Guildhallově Univerzitě)** je dokumentace měnící se role žen ve společnosti, v minulosti, současnosti a budoucnosti. Stránky knihovny obsahují informace o historii a vývoji knihovny, která je úzce spjata s rozvojem ženského hnutí ve Velké Británii (vznik knihovny se datuje do roku 1867 a první stálá knihovnice byla přijata v roce 1926). Další kategorie nabízejí informace o archivech a zvláštních sbírkách knihovny, novinky ze života knihovny a informace o možnostech finanční podpory rozvoje knihovny členstvím ve Společnosti přátel Knihovny M. G. Fawcettové. Doporučuji pozornosti čtenářů především on-line katalog M.G. Fawcettové s možností vyhledávání publikací pomocí programu Telnet. Stránky jsou v anglickém jazyce.

<http://www.lgu.ac.uk/fawcett/main.htm>

Hodnocení:****

(D) rovné příležitosti v Evropě a ve světě

Stránky **Committee on Gender Studies and Feminist Theory at the New School University (Výboru Gender Studies a Feministických teorií při Univerzitě New School)** seznamují zájemce s možností interdisciplinárního studia gender studies v oblasti sociálních a humanitních věd (antropologie, ekonomie, historie, literatura, sociologie a psychologie). Tento studijní program nabízí širokou škálu možností a přístupů k analýze vztahů moci a nerovnosti, zastoupení a ideologií. Ústředním bodem zájmu výboru je vztah mezi teorií a politickou praxí. Stránky jsou v anglickém jazyce.

http://www.newschool.edu/edu/gf/other/gen_index.htm

Hodnocení:***

(E) další stránky

The Feminist Archive in Bristol (Feministický archiv v Bristolu) je zaměřen na shromáždění britských a mezinárodních materiálů včetně periodik, knih, letáků, fotografií, transparentů, záznamů a dalších

propagačních a dokumentačních materiálů, včetně oděvů a deníků, od šedesátých let do současnosti. Archiv byl založen v roce 1978. Stránky archivu obsahují informace o historii archivu, rozdělení sbírek archivu do základních kategorií, Informační Bulletin Archivu a možnost vyhledávání ve sbírkách. Stránky jsou v anglickém jazyce.

<http://www.femarch.mcmail.com>

Hodnocení:****

Na závěr bych opět ráda zdůraznila, že výčet zde uvedených stránek není a nemůže být úplný. V příštím vydání Vás seznámíme s dalšími zajímavými stránkami a odkazy. V případě, že o některých víte a domníváte se, že bychom se jim mohly věnovat v příštím čísle, zašlete prosím adresu stránky na níže uvedenou adresu. Samozřejmě je možné zaslat také případné komentáře, kritiky či návrhy.

Petra Rakušanová
rakusan@soc.cas.cz

Autorka je členkou výzkumného týmu
„Změna politického systému“ SoÚ AV ČR

VÝZKUM

SOCIÁLNÍ STRUKTURA A STRATIFIKACE MUŽŮ A ŽEN NA KONCI DEVADESÁTÝCH LET

Při řešení výzkumného projektu *Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice (na řešení projektu byl udělen grant GAČR 403/98/0170) bylo v průběhu čtvrtého čtvrtletí 1999 provedeno rozsáhlé reprezentativní šetření společenské struktury a mobility. Celkem bylo vyšetřeno 4744 osob ve věku 18 – 69 let. Výběr byl proveden metodou stratifikovaného náhodného výběru. Šetření v části věnované zjišťování sociálního postavení, mobility, životní úrovně a životního stylu navázalo na rozsáhlý výzkum Sociální stratifikace ve východní Evropě (1993) a také na šetření sociální struktury z roku 1984. Kontinuita metodik tak umožňuje datově zachytit vývoj sociální struktury od poloviny osmdesátých let.*

Mezi muži a ženami existuje určité rozdělení profesí, různé za-stoupení v řídicích funkcích, určitá oborově odlišná struktura vzdělání a v neposlední řadě i příjmová diference. Pokud se zabýváme sociální strukturou či stratifikací společnosti jako celku, tak tyto skutečnosti jsou zde nutně zahrnuty, podobně jako generační, regionální a další rozdíly. V našem rozboru se budeme věnovat pouze ekonomicky aktivní části české populace, protože v centru pozornosti rozboru sociální struktury či stratifikace je postavení jednotlivce odvozené z profesní pozice, pracovních příjmů a kvalifikace. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že Česká republika patří od poloviny padesátých let k zemím s nejvyšší zaměstnaností žen na světě, která se téměř neliší od zaměstnanosti mužů, a že většina zaměstnaných žen pracuje na plný úvazek (na rozdíl od západních zemí). Tato situace přetrvává i na konci devadesátých let. Proto je zcela legitimní zabývat se porovnáním sociální struktury mužské a ženské části populace a mimo jiné si položit otázku, zda a jak transformační procesy ve společnosti ovlivnily zjištěné rozdílnosti, jaké trendy a tendence je možné vysledovat.

SOUHRNNÝ SOCIÁLNÍ STATUS NA POČÁTKU A KONCEM DEVADESÁTÝCH LET

Souhrnný sociální status je kombinací dimenzí vertikální stratifikace, jako je vzdělanostní struktura, složitost práce, podíl na řízení a příjem, které jsou doplněny o dimenzi charakterizující životní styl jednotlivce na základě údajů o struktuře a náplni mimopracovních (volnočasových) aktivit.

Od roku 1993 do současnosti (rok 1999) se situace příliš nezměnila (viz graf 1). Došlo k určitému úbytku nejnižších vrstev a posílení

středních vrstev. I tyto několikaprocentní rozdíly jsou však statisticky významné. Tyto změny měly trochu odlišný charakter mezi muži, kde jde o výraznější úbytek v nejnižší vrstvě a zároveň také o výraznější přírůstek ve vyšších středních vrstvách, kdežto mezi ženami jde především o posílení nižší střední vrstvy. Celkově výsledek dokládá postupné ustavování početnější střední vrstvy (přibližování sociální stratifikace České republiky západoevropskému modelu společnosti). Tato změna nepochybně souvisí s postupnou restrukturalizací národního hospodářství, posílením kvalifikačně výkonového principu, stabilizací situace v některých oblastech, které jsou důležité pro utváření tzv. nových středních vrstev (terciární a kvartérní sektor).

Graf 1: Rozvrstvení ekonomicky aktivních mužů a žen podle souhrnného sociálního statusu v roce 1993 a 1999 (v %)

Souhrnný status 1993		Souhrnný status 1999	
Muži	Ženy	Muži	Ženy
3,6	0,8	2,7	0,5
9,9	6,5	13,9	6,3
18,9	16,2	20,6	18,3
31,2	27,7	32,8	31,4
30,0	31,3	28,2	27,2
6,4	17,7	2,1	16,2

Na proměnách rozvrstvení společnosti se podílí i nárůst nezaměstnanosti v posledních dvou letech, který z našeho schématu vyřazuje právě ty skupiny obyvatelstva, které patří do nejnižší statusové vrstvy (jak v souhrnném, tak i v dále uvedených dílčích statusech). Zmíněné rozdílnosti ve změně sociálního rozvrstvení mužů a žen v posledních šesti letech mají souvislost 1) s různou vzdělanostně kvalifikační strukturou a jejím uplatněním na trhu práce, 2) s různým uplatněním mužů a žen v oblasti podnikání, 3) s různým uplatněním v řídicích funkcích všech stupňů, 4) se strukturou nezaměstnanosti. Avšak rozdíly nejsou takového rozsahu, abychom mohli jednoznačně konstatovat, že dochází k růstu či snížení distance mezi sociálním postavením mužů a žen.

Graf 2: Rozvrstvení ekonomicky aktivních mužů a žen podle dílčích (kulturních a materiálních) statusů v roce 1993 (v %)

Kulturní status		Materiální status	
Muži	Ženy	Muži	Ženy
6,8	6,4	4,2	0,5
15,0	10,3	4,9	1,7
18,0	25,3	13,2	5,8
33,9	21,7	27,1	16,1
21,4	24,7	36,3	36,3
4,9	11,7	14,3	39,7

Graf 3: Rozvrstvení mužů a žen podle dílčích (kulturních a materiálních) statusů v roce 1999 (v %)

Kulturní status		Materiální status	
Muži	Ženy	Muži	Ženy
7,1	3,5	2,6	0,3
15,1	11,5	9,1	2,1
21,0	25,0	14,3	7,7
34,2	23,6	23,2	20,0
21,3	28,2	42,3	36,7
1,2	8,2	8,5	32,6

Faktorová analýza souhrnného statusu prokázala, že pět vstupních dimenzí vertikální stratifikace (vzdělání, složitost práce, podíl na řízení, příjem, životní styl) v současné době netvoří a ani v roce 1993 netvořily jednu obecnou stratifikační osu (tj. že část mužů i žen má tzv. inkonzistentní statusové postavení), ale že jde o dvě na sobě nezávislé osy diferenciací. Tyto osy neboli dílčí statusy, je možno označit jako kulturní (vzdělání, složitost práce, životní styl) a materiální status (příjem,

postavení v řízení). Zastoupení mužů a žen v jednotlivých vrstvách dílčích statusů má v obou časových bodech stejný charakter, jako byl zjištěn u souhrnného statusu. Na jedné straně jde o odpovídající proměnu kulturního statusu, který reaguje na proměny vzdělanostní struktury ekonomicky aktivní populace (téměř analogický posun mužů a žen), na druhé straně jde o určitou diferenciaci příjmových rozdílů, která je částečně vázána na charakter práce (dělnická, nedělnická, řídicí) a na odvětví, a kde se tak odráží různá socioprofesionální struktura mužů a žen.

Při rozboru výsledků rozsáhlého výzkumu sociální stratifikace z roku 1993 a na základě komparace s údaji z poloviny osmdesátých let jsme došli k závěru, že „ve statusovém rozvrstvení české společnosti (tj. po osmi letech zahrnujících ovšem zásadní společenskou změnu) stále převládá mužská dominance. Společenská dělba práce mezi muži a ženami vytvořená v minulosti zůstává v zásadě zachována. V kombinaci s rodinnými rolemi se tak utváří specifický model sociální struktury. Přesto, že dominuje mužský prvek, není výsledný stav pro ženy příliš negativní a sociálně devastující a neuzavírá prostor pro ženy s vyšší a vysokou statusovou aspirací.“ [Machonin, Tuček 1996: 270] Na tomto závěru není nutné po dalších sedmi letech společenské transformace nic měnit.

Vzhledem k tomu, že změny či trendy z posledních let nejsou jednoznačně „genderově“ diskriminační, zůstává v platnosti další ze závěrů, který jsme učinili v polovině devadesátých let: „v praxi každodenního života současný model (tj. model s mužskou dominancí) společnosti zatím vyhovuje a nevyvolává výrazné sociální konflikty“. [Machonin, Tuček 1996: 270]

Tvrzení o bezkonfliktnosti je pouze konstatováním, že objektivně existující nerovnosti v sociálním postavení mužů a žen nejsou zdrojem napětí ve společnosti, aniž by bylo vysvětleno (empiricky doloženo), proč tomu tak je. Vysvětlení leží patrně v oblasti postojů a názorů, v subjektivním hodnocení správnosti (přirozenosti, funkčnosti, spravedlnosti, ekonomické přínosnosti atd.) genderových nerovností.

Určitým dílčím vysvětlením nekonfliktnosti by mohly být údaje o sebezaražení na společenském žebříčku (viz. graf 4).

Graf 4: Sebezaražení ekonomicky aktivních mužů a žen na společenském žebříčku v roce 1999 (v%)

	Muži			Ženy
1	1,7			1,3
2	4,3			4,3
3	11,0			8,8
4	13,4			11,4
5	28,0			28,7
6	11,5			11,6
7	10,0			10,5
8	10,5			11,6
9	4,8			7,3
10	4,8			4,9

Podstatným zjištěním z obou velkých stratifikačních výzkumů je, že rozložení (ekonomicky aktivních) mužů i žen je na tomto žebříčku shodné. Jinými slovy řečeno platí, a to stejně na konci osmdesátých let, na začátku let devadesátých i koncem devadesátých let, že jejich subjektivní sociální rozvrstvení bylo a je na základě objektivních údajů mužů a žen různé, ovšem „rozdílení“ na základě vnímání pozice ve společnosti je velice podobné.

Milan Tuček

Autor je členem výzkumného týmu

„Transformace sociální struktury“ Sociologického ústavu AV ČR

Literatura:

Machonin, P. a kol. 1970. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace.* EPOCHA. Bratislava.

Machonin, P., Tuček, M. a kol. 1996. *Česká společnost v transformaci.* Slon. Praha.

SOUVISLOSTI A ZMĚNY GENDEROVÝCH DIFERENCÍ V ČESKÉ SPOLEČNOSTI V DEVADESÁTÝCH LETECH

V týmu „Gender v sociologii“ (M. Čermáková, H. Hašková, A. Křížková, M. Linková, H. Maříková, M. Musilová) byla vypracována studie „Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech“. Studie je založena na sociální analýze genderových vztahů v české společnosti. Zaměřuje se nejen na současné uspořádání pozic mužů a žen ve společnosti, ale zabírá i širší spektrum otázek dlouhodobého působení kulturních a sociálních mechanismů, které podmiňují charakter možných změn a posunů. Studie akcentuje sociální stránku transformačních procesů v její diferencované podobě – mužské i ženské. Teoreticky studie vychází ze sociální teorie genderových nerovností, jejich patriarchální podmíněnosti a vazby na rodinné a institucionální struktury. Významnou podpůrnou bází je aktuální analýza srovnatelných trendů v zemích EU a jejich intervence do českého prostředí. Z metodologického hlediska studie čerpá z různých zdrojů a databází zahrnujících vedle statistických dat zejména hloubkovou sekundární analýzu sociologických dat, dokumentů i tisku. Aktuální monitorování problému nezaměstnanosti ve vazbě na genderové stereotypy bylo provedeno s pomocí čtyř kvalitativních sond. Studie je členěna do sedmi samostatných kapitol a závěrečného shrnutí. Některé z nich nahlíží podobné otázky či problémy, ale úhel jejich pohledu na ně je rozdílný.

Genderové rozdíly a jejich příčiny – systémy vzdělávání a práce. Úvodní kapitola je zaměřena na analýzu dvou systémů, v němž genderové diference mají klíčový význam – vzdělávací sféru a pracovní systém. Rozebírá jednotlivé stupně vzdělávání a definuje jejich podíl na genderových nerovnostech, podmíněných odlišnou socializací dle pohlaví. Charakterizuje podmínky i strukturu zaměstnanosti českých žen a analyzuje příčiny rozdílů, nerovností a diskriminace žen na trhu práce. Vymezuje otázky změny chování žen na trhu práce a sleduje sociální, demografickou a profesní podmíněnost těchto subjektivních změn. Stěžejními tématy této kapitoly jsou reprodukce rozdílných vzdělávacích drah mužů a žen v 90. letech, rozpornost situace žen na trhu práce, která vyplývá z dlouhodobé kontinuity genderového kontraktu a generační proměny u některých sociálně profesních skupin v přístupech k práci a ke kariéře.

Sociální mechanismy a jejich dopad na genderové vztahy. Druhá kapitola rozebírá ty sociální mechanismy, které utvářejí genderové vztahy v české společnosti. Jsou vymezeny následujícími okruhy: (1) vládní a institucionální mechanismy, (2) média, jazyk a společenská debata, (3) ženské nevládní aktivity, (4) vzdělávání, veřejné informační zdroje, (5) vnější zahraniční vlivy. Jsou analyzovány specifické charakteristiky úrovně fungování či dysfunkčnosti institucionálních mechanismů a veřejné politiky v oblasti genderových vztahů. Stěžejními tématy této kapitoly jsou poukaz na vzájemnou podmíněnost sociálních mechanismů a otázky společenské reflexe genderových nerovností a diskriminace.

Sociální politika a genderové otázky. Kapitola obsahuje analýzu různých aspektů sociální politiky, které mají genderový charakter. Zaměřuje se však zejména na ta opatření, s kterými se ženská populace častěji střetává nebo obtížněji vyrovnává. Přináší také rozbor systémové změny a otázek reformy sociálního systému v kontextu konkrétních sociálních situací, v nichž se ocitá ženská populace. Stěžejními tématy jsou dualita ženských rolí a sociální systém na jedné straně a postavení ženy v důchodovém systému na straně druhé.

Rovnost gender rolí v průběhu rodinného cyklu. Jde o kapitolu, která má ve studii zvláštní význam. Zaměřuje se na nerovnosti mezi mužem a ženou v české rodině. Definuje a popisuje model české rodiny v různých rodinných fázích a ukazuje dopad generačních a společenských změn. Analyzuje sociální opatření, definuje mechanismy sociální politiky se snahou zachytit a popsat jejich vliv a dopady na diference v socializaci rolí v privátní sféře. Stěžejními tématy jsou tu generační a společenské proměny rodinných rolí a partnerské asymetrie práce a volného času v rodině.

Sociální aspekty mateřství. V této kapitole se zaměřujeme na změny v reprodukčním chování a příčiny těchto změn. Zkoumány jsou sociální a ekonomické dopady transformace, které determinují postoje žen k mateřství. Cílem kapitoly bylo analyzovat „koncept mateřství“ a jeho vliv na další aspekty života českých žen v jeho demografických, sociálních, ale také v genderově normotvorných a politických souvislostech. Mateřství je zkoumáno z hlediska konceptu svobodné volby. Stěžejními tématy jsou mateřství jako imperativ a mateřství jako praxe.

Muž v reálu a v perspektivě. Kapitola je věnována postavení muže v soukromé sféře, v pracovním a sociálním systému. Předmětem rozboru jsou dopady a vlivy, které na mužskou populaci mají sociální mechanismy fungující v rámci legislativy, vzdělávání a práce. Otázky změn v hodnotové orientaci a v sociálních aktivitách mužů jsou posuzovány z hlediska převládajících představ a stereotypů o muži a jeho rolích. Klíčovým tématem kapitoly je důraz kladený na zkoumání sociální situace mužů a důsledky heterogenity mužské populace interpretované z různých hledisek.

Nezaměstnanost a situace žen a mužů. V této kapitole byly uplatněny odlišné metodologické přístupy založené na vyhodnocení čtyř výzkumných sond zaměřených na otázky nezaměstnanosti, jak z hlediska mužů, tak z hlediska žen. Přináší tedy aktuální poznatky o situaci, o rozdílech v prožívání nezaměstnanosti, o volbě různých strategií a s nimi spojených řešení dané situace, včetně jejich determinant. Stěžejním tématem této kapitoly je hledání klíče k porozumění situace nezaměstnaných v jejich individuální rovině, kde to, zda nezaměstnaný je žena nebo muž, hraje významnou roli.

V závěru jsou shrnuty nejdůležitější poznatky z jednotlivých kapitol s cílem předložit ucelený pohled na podmínky, v nichž probíhá transformace genderových vztahů v české společnosti. Výsledky studie jsou zdrojem informací o sociálních vztazích mužů a žen v české společnosti v devadesátých letech. Získané poznatky by se mohly stát pokladem jak pro odbornou a veřejnou debatu, tak pro další výzkumy a rozvoj teoretického bádání.

Marie Čermáková

* Koncem roku 2000 vydal Sociologický ústav AV ČR studii také v anglické verzi „Relations and Changes of Gender Differences in the Czech Society in the 90's“ Studie „Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech“ (referenční číslo: 99-1-185) byla publikována díky finanční podpoře poskytnuté programem SOGO Institutu pro humanitní vědy ve Vídni, který je financován Fondem rakouského federálního kancléřství pro spolupráci se střední a východní Evropou, rakouskou Nationalbank, Fordovou nadací a Nadací Stefana Batoryho.

INFORMACE, KOMENTÁŘE

KONFERENCE, SEMINÁŘE, SETKÁNÍ...

NOVÉ ZÁVAZKY PRO ZLEPŠENÍ POSTAVENÍ ŽEN?

V červnu 2000 proběhlo v New Yorku zvláštní zasedání valného shromáždění OSN s názvem „Ženy 2000 – rovnost žen a mužů, rozvoj a mír pro 21. století“. Zkráceně nazýváno Peking+5. Cílem bylo zhodnotit účinnost dokumentu „Platforma pro Akci“ přijatého v roce 1995 v Pekingu na 4. světové konferenci OSN o ženách, změřit jeho skutečný dopad na život žen v jednotlivých členských státech a naplánovat budoucí kroky pro zlepšení postavení žen. Platforma pro Akci definovala 12 kritických oblastí, ve kterých by se měla situace žen zlepšit (chudoba, vzdělání a příprava na povolání, zdraví, násilí, ozbrojený konflikt, hospodářství, rozhodování, institucionální mechanismy, lidská práva, média, životní prostředí, ženy jako děti a dospívající) a valné shromáždění mělo po pěti letech revidovat tyto oblasti a přijmout dokument nový.

Generální tajemník OSN Kofi Annan zahájil zasedání slovy: „**Budoucnost této planety závisí na ženách.**“ Tento jistě povzbudivý výrok se ovšem později ukázal být v kontradikci se

zjištěními o současném stavu ženských práv ve světě, se kterými vystoupili mnozí delegáti, ať už za vládní či nevládní stranu konference. Co se změnilo od Pekingu, nebo půjdeme-li ještě dál od první světové konference o ženách v Mexiku v roce 1975? Míra chudoby se nezmenšila, naopak. Tím se také zvýšil počet dívek, kterým není umožněno vzdělání. Násilí na ženách se nezmenšilo, přibývalo navíc horších forem než dříve. Stejně tak ženská práce zůstává nedocenená, a mohli bychom pokračovat. Žijeme v globalizovaném světě a postavení žen je nahlíženo z globálního hlediska. Pokud je zaznamenán pokrok v ženské otázce, děje se tak pouze ve vyspělejších částech světa. Nůžky sociální divergence se nebezpečně rozevřely i v ženské problematice a jejich realita se nedotkla nikoho víc než právě žen. Valné shromáždění mělo tedy před sebou nelehký úkol – dostat myšlenku lidských práv jako nadnárodního standardu pravidel morálky a lidské důstojnosti s platností napříč kulturami a současně postihnout diverzitu ženských realit v jednotlivých zemích.

Nejcharakterističtější jevem zasedání Valného shromáždění byla obrovská aktivita ultrakonzervativních skupin. Jejich členky (a členové) se poprvé zviditelnili ve fóru neziskových organizací na přípravné schůzi v březnu. Velmi agresivním způsobem rušili jednání pracovních skupin tím, že vystupovali s nekonečnými projevy. Hlavním bodem diskusí bylo především právo svobodně se rozhodnout pro interrupci. Skupinám, které toto právo podporují, se říká „pro-choice“ (pro volbu), a těm druhým „pro-life“ (pro život). Posledně zmíněný názorový proud byl za Českou republiku reprezentován Michaelou Freivovou z Občanského institutu.

Na červnovém zasedání Valného shromáždění se boj o progresivitu jazyka závěrečného dokumentu přenesl na úroveň vládních delegací. Vatikán (v OSN označován názvem „Holy See“) v obdivuhodné shodě s religiózními muslimskými státy – především Íránem, Alžírskem, Nikaraguí, Sýrií, Libyí, Marokem a Pákistánem, ke kterým se připojilo také Polsko – vedl svatý boj proti všem paragrafům, které obhajovaly právo na sexuální orientaci, zmiňovaly práva reprodukční či nutnost sexuální výchovy pro žáky na školách. Tyto názory podporovány letáky s textem: „Až Západ přestane prosazovat homosexuální a potratová ‘práva’, dokument bude dokončen!“

Přítomnost konzervativních aktivistů, kteří se dosud ženskými právy nezabývali, vyvolala u ženských organizací velké pochybnosti o procesu registrace v OSN. Nejsměšnějšími (a zároveň nejděsivějšími) zástupci této skupiny na březnovém zasedání bylo asi dvacet mniců, kteří se registrovali prostřednictvím organizace „Real Women of Canada“ (Pravé ženy Kanady). Aby neziskové organizace získaly do OSN přístup, musí k získání příslušné akreditace vyplnit rozsáhlý formulář – přiložit do angličtiny přeložené stanovky a podrobně vyplnit, jak jsou zapojeny v ženském hnutí a jak ve svých zemích s dokumentem z Pekingu pracovaly. Do jaké míry byla ale tato kritéria skutečně brána v úvahu, ukazuje příklad dvou českých neziskových organizací: zatímco Centru pro Gender studies, které vydalo českou verzi Pekingské akční platformy a téměř deset let se aktivně zabývá ženskými právy, byla akreditace odmítnuta s poukazem na nedostatečnou dokumentaci (jako jediné dvě české ženské aktivistky jsme byly zaregistrovány ve vládní delegaci), akreditaci dostala nadace Tolerance, která při nejlepší vůli žádné aktivity v ženském hnutí prokázat nemohla; pokud si je vymyslela, potom by zřejmě nebyla cesta, jak by se o tom příslušný výbor dozvěděl.

Letošní závěrečný dokument, který byl nakonec přijat, je díky kupčení s formulacemi velmi vágní a ženské neziskové organizace dávají přednost tomu, který vznikl před pěti lety. Díky původní pekingské Akční platformě přijala Tošovského vláda dokument „Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen“, jehož plnění – zatím téměř nulové – se každý rok vyhodnocuje. **Nejpalčivější problémy českých žen se ale od roku 1989 nelepší, spíše naopak, a základní otázky zůstávají nezodpovězené:** Kdy už budeme konečně mít stejné platy jako muži při výkonu stejné práce? Budou postihováni pachatelé domácího násilí? Bude vláda finančně podporovat ženské organizace nebo budou nadále záviset na darech ze zahraničí? Bude zamezeno obchodu se ženami? Bude česká žena ucházející se o zaměstnání nadále diskriminována a

upřednostňován bude její mužský mnohdy méně kvalifikovaný kolega? Doufejme, že české ženy najdou odpovědi na tyto otázky právě s novým závazkem naší vlády přijatým minulý týden v New Yorku.

*Michaela Marksová–Tominová, Lenka Simerská
autorky jsou představitelky Centra pro Gender Studies Praha*

Pro bližší informace a znění schváleného dokumentu navštivte <http://www.womenaction.org>

POJEM GENDER V ČESKÉ SPOLEČNOSTI DEVADESÁTÝCH LET 2.10.2000, VILA LANNA, PRAHA

Dne 2.10.2000 proběhl svým tématem a šířkou záběru výjimečný odborně-populární seminář „**Gender(ový) diskurz**“. Cílem semináře, který společně organizovaly čtyři instituce – Centrum studií rodu: gender studies FF UK, Sociologický ústav AV ČR (tým „Gender v sociologii“), Gender studies o.p.s. a nakladatelství One Woman Press – bylo zamyšlení a diskuse nad překladem, aplikací a relevancí **konceptu gender**.

V první části semináře zúčastnění vyslechli příspěvky odbornic, zabývajících se daným tématem z různých úhlů pohledu. Poté následovala diskuse nejen nad jejich obsahem, nýbrž nad celým konceptem gender a jeho postavením a významem i budoucností v naší současné společnosti.

Příspěvek **Jiřiny Šmejkalové**, která působí na Katedře slavistiky a Ustinově Institutu východoevropských studií při Durhamské universitě v Británii, **O nezbytnosti diskurzu** byl úvodem do problematiky diskurzu vůbec a snahou ukázat jeho význam pro rozvoj občanské společnosti, u nás dosud často opomíjený. Jiřina Šmejkalová v rámci svého příspěvku provedla „pozitivní dekonstrukci“ názvu svého příspěvku. Zdůraznila, že není možné se bavit o nezbytnosti diskurzu, neboť ten žijeme v naší každodenní interakci jako realizaci mocenských vztahů ve společnosti.

Věra Sokolová, odborná asistentka Centra studií rodu: gender studies FF UK, ve svém příspěvku **Gender a věda** vyzdvihla význam konceptu gender jako analytické kategorie a metodologie. Ukázala postavení **gender studies** u nás jako nového oboru, který se však jinde ve světě stal již nedílnou součástí všech humanitních a sociálněvědních oborů. Poukázala na to, že gender vychází z feminismu, a přestože nejde o stejnou věc, feminismus využívá gender jako analytický koncept stejně jako gender studia se hlásí k feministické teorii jako analytickému nástroji. Na závěr se věnovala problému překladu a různým námitkám, které se vznášejí proti používání slova gender. To, že neexistuje jednoznačná možnost jej přeložit, ovšem nevede k tomu, že bychom toto slovo měli zatratit jako nepoužitelné v češtině.

Marcela Linková, anglistka, odborná pracovníce Sociologického ústavu AV ČR, se v příspěvku nazvaném **Gender v sociologii** zamyslela nad společenským významem konceptu gender, který jedince doprovází celým životem a, aniž si to uvědomuje formuje jeho životní role, podmínky a možnosti. (Podrobněji viz příspěvek Gender v sociologii)

Jana Valdřová, genderová lingvistka, působící na Pedagogické fakultě Jihočeské Univerzity, ve svém příspěvku **Gender a jazyk** připomněla, že „jazyk poměrně přesně odráží aktuální společenskou situaci včetně vztahů a hierarchií ve skupinách, jež společnost tvoří.“ Na příkladech zábavnou, byť občas bolestně aktuální formou ukázala, jak jazyk odráží všeobecně nižší status žen v naší společnosti (např. v lexice asymetrie: děvka X sukničkář, ve slovtvorbě: „ona je dobrý student“ nebo v komunikaci, kdy jde často o formulaci jevu z mužské perspektivy, např. Turistickým lákadlem v Thajsku je uvolněná morálka místních děvčat.) Český jazyk není sám o sobě diskriminující, diskriminující je způsob, jak se užívá. Zdůraznila, že tyto praktiky mluvčích je třeba kritizovat a nahrazovat genderově korektními alternativami.

Vzpomněla také problém překladu a zmínila obrat používaný v němčině – sociální rod, tedy rod konstruovaný ve společnosti. Podle jejích slov,

jazyk utváří realitu, určuje, zda a jak uchopíme skutečnost. Dokud věci nepojmenujeme, neexistují – a tak to bude i s genderem. Čím dříve si jej osvojíme (znakem osvojení je skloňování, tvoření odvozenin, přídavných jmen, příslovčí), tím lépe bude přijat širokou obcí odbornou i laickou.

Jana Valdřová poukázala také na vzájemný vztah pojmů **feminismus a gender**. „Vzhledem k podvědomému účinku jazyka na utváření postojů navrhuji, abychom výrazy feminismus, feministický (výzkum, hledisko aj.) vyhradili pouze pro jevy a procesy zkoumané a ošetřované politickými metodami a postupy. ... Výraz gender se naproti tomu pocituje neutrálně, nevyvolává negativní konotace.“

Michaela Marksová – Tominová, ředitelka Gender studies, o.p.s., ve svém příspěvku nazvaném **Genderový aktivismus a politika** zmínila především problémy, se kterými se každodenně střetává při prezentaci genderové problematiky. Prezentovala svůj názor, že bude nutné napřed znormalizovat výrazy ženský a feminismus v české společnosti a teprve potom přistoupit k vysvětlování pojmu gender. Navíc se začínáme setkávat s byrokratičností českých úřadů, které ve snaze docílit přiblížení EU začínají používat slova, kterým nutně nerozumějí.

Linii, která se táhla průběhem celého semináře – jeho přednáškové části i diskuse – byla otázka: Co s pojmem gender? Zda ho překládat a skloňovat nebo ne? Přednášející se v podstatě shodly na tom, že tento pojem už u nás nový není a je užíván již delší dobu, a to zvláště odbornicemi a odborníky v této oblasti. Ukázalo se, že už vlastně nezáleží na tom, na čem bychom se mohli formou tohoto diskurzu shodnout, ale že pojem gender už žije svým vlastním životem v našem jazyce a bylo by škoda se ho snažit z jeho zatím slabé pozice vytlačit nějakým sice českým, ale nevýstižným termínem.

V průběhu diskuse byly navrženy některé možnosti překladu pojmu gender jako rod nebo sociální rod. Objevil se také názor, že by bylo možné použít slovo „pohlaví“, které má právě stát v opozici k „genderu“. Slovo pohlaví mělo v minulosti mnohem širší význam a pole konotací, které zahrnovaly právě i sociálně podmíněné atributy obou pohlaví. Ve vztahu k názoru Evy Věšínové-Kalivodové používat slovo rod místo gender uvedla Marie Čermáková, že slovo rod v češtině také žije vlastním životem a je například obsaženo v novém zákoníku práce jako jedna z kategorií, která nesmí sloužit jako základ pro diskriminaci – v této zákonné úpravě je ovšem rod použit ve významu rodinného (rodového) původu a nemá co do činění s pohlavím.

Většina zúčastněných by tedy mohla souhlasit s tezí Věry Sokolové, že „gender je složitý koncept, který se zabývá tématy, která u nás po desetiletí chyběla ve veřejné, politické a společenské diskusi. Není tedy možné násilně přeložit termín, který v sobě nese obrovskou koncepční váhu a širokou síť konotací, jediným českým slovem. Takový překlad by automaticky omezil analytický potenciál, který právě genderová analýza nabízí. Spíše bychom možná měli tento termín adoptovat v jeho originálním znění a trpělivě vysvětlovat, čeho se vlastně týká, tzn. jeho význam a složitost.“

I když pozváni byli zástupci nakladatelství, vládní instituce, zástupci médií, překladatelé i odborníci z různých společenskovědních oborů, v naprosté převaze byli přítomni ti, kdo se gender(ovým) diskurzem zabývají dnes a denně, tzn. členové pořádajících institucí nebo lidé v úzkém kontaktu s nimi.

Marcela Linková, Alena Křížková

Z VÝZKUMU

SOUČASNÁ PORODNÍ A POPORODNÍ PRAXE V ČR

Česká republika se řadí mezi nejvyspělejší země, co se týče ukazatelů úmrtnosti rodiček při porodu nebo kojenecké a novorozenecké úmrtnosti. Přesto mezi určitou částí laické i odborné veřejnosti sílí kritika českého porodnictví. Lékařsky vedené porody, které převládají v ČR, jsou jejich odpůrci označovány za přespříliš medikalizované, odosobněné, technické, a tedy nepřirozené. Zastánci tzv. přirozeného porodu požadují především přehodnocení rutinních porodnických postupů a praktik, stejně tak jako změnu přístupu zdravotnického personálu k rodičce.

Také z těchto důvodů byl v roce 2000 ve spolupráci se střediskem empirických výzkumů STEM a pod záštitou Nadace Open Society Fund Praha (OSF) – programu Zdravé rodičovství proveden výzkum českého porodnictví. Tazatelé agentury STEM provedli 810 standardizovaných rozhovorů s bezdětnými těhotnými ženami, 818 standardizovaných rozhovorů s matkami s alespoň jedním dítětem mladším jednoho a půl roku a 234 standardizovaných rozhovorů s lékaři-porodníky. Kromě toho bylo provedeno dotazníkové šetření ve většině porodnic fungujících na území ČR v roce 2000. Dotazníky byly odmítnuty primárně pouze ve třech porodnicích.¹

Výzkum **bezdětných těhotných žen spolu s šetřením matek s dítětem mladším jednoho a půl roku** přinesl poznatky o názorech žen na různé způsoby vedení porodu, stejně tak jako o jejich schopnostech a možnostech získat informace o předporodní i porodní péči poskytované v jednotlivých porodnicích. Při výzkumu byly zohledněny rozdíly v prožívání těhotenství a porodu ženami s předchozí porodní zkušeností a prvoroďičkami. Šetření **lékařů-porodníků** bylo zaměřeno na jejich informovanost o otázkách přirozeného porodu a možnosti získávat nové poznatky v této oblasti. Zkoumány byly i jejich postoje k přirozenému porodu. **Výzkum porodnic** přinesl poznatky o jejich vybavení pomůckami k vedení přirozeného porodu, o vybavení pokojů na oddělení šestinedělí vybraným zařízením, o možnostech rodit v jiné pozici než vleže nebo pololeže, o možnostech různých způsobů vedení porodu, o pravidlech a postupech aplikovaných během předporodní přípravy, při porodu a během poporodní péče.

Z výsledků výzkumu:

I Předporodní kurzy

Celé tři čtvrtiny porodnic poskytují dle svých výpovědí těhotným ženám možnost navštěvovat předporodní kurzy. Většina porodníků (85%) je přesvědčena o prospěšnosti předporodních kurzů, ačkoliv se jejich obsahová náplň a kvalita poskytovaných informací navzájem liší. Zdaleka ne každá těhotná žena se však kurzů zúčastní. Polovina porodnic poskytujících předporodní kurzy pro rodičky vykazuje menší než čtvrtinovou účast a další třetina čtvrtinovou až poloviční účast. Kurzy navštěvují především prvoroďičky, ženy s vyšším vzděláním a ženy žijící ve větších městech ČR. Prvoroďičky a ženy s vyšším vzděláním vedle samotného kurzu také častěji doplňují své informace i četbou odborné literatury a preferují partnera u porodu.

I Doprovod u porodu

Ačkoliv se k doprovodu u porodu bez výhrad staví pouze polovina porodníků a dalších 40% jej schvaluje jen v případě, že doprovod

absolvuje předporodní kurz, možnost přítomnosti partnera rodičky nebo její jiné blízké osoby u spontánního porodu je v současné době již samozřejmostí a nabízí se téměř ve všech porodnicích v ČR. V polovině porodnic odhadují, že doprovod je přítomen u čtvrtiny až poloviny porodů a v dalších 25% porodnic dokonce u poloviny až tří čtvrtin ze všech fyziologických porodů. Zbytek porodnic uvádí menší míru.

I Volba porodní polohy

V České republice je zvykem, že okolnosti porodu určuje porodnický personál. Rodící žena je spíše pasivní a podřizuje se příkazům a doporučením porodních asistentek a lékařů (téměř ve 2/3 porodnic).

Model lékařsky vedeného porodu vyhovuje sice většině žen (více prvoroďičkám než matkám s předchozí zkušeností porodu), nicméně z celé čtvrtiny matek, které preferují porod přirozený, jej při spontánním průběhu bez lékařského zasahování prožila pouze necelá třetina. Přesto byla mezi matkami zjištěna statisticky významná pozitivní korelace mezi preferencí přirozeného porodu a zhodnocením skutečného vedení vlastního porodu jako spíše přirozeného. Ženy, kterým se podařilo podle svého hodnocení porodit přirozeně, většinou nerodily poprvé a přípravě na porod i výběru vlastní porodnice věnovaly mimořádnou pozornost. Tyto ženy rodily statisticky významně častěji v jiné než klasické poloze, tzn. na zádech nebo v pololeže.

Přestože mnohé porodnice nabízejí možnost rodit v jiné než klasické poloze a přestože mnohé mají k dispozici adekvátní porodnické pomůcky (např. porodní stoličku), **ze získaných dat je zřejmé, že fakticky dochází k porodům v jiné než klasické poloze pouze marginálně. Děje se tak především z důvodu neinformovanosti rodiček** (více než čtvrtina matek o poskytování možnosti rodit v různých polohách vůbec neví a více než třetina neví o možnosti porodit do vody), **a z důvodu konzervativnosti porodníků** (čtvrtina porodníků uvedla konzervativismus lékařů jako jeden ze dvou hlavních důvodů, proč se přirozené porody neprovádějí).

V jiné poloze než vleže nebo pololeže na posteli rodilo 5% dotázaných matek. Zhruba polovina českých porodnic sice deklaruje ochotu umožnit porod v jiné poloze než na zádech, avšak skutečnou možnost volby polohy při porodu uvedla jen čtvrtina žen, jejichž porod byl spontánní.

Odpůrci porodů na zádech poukazují na vyšší podíl žen podstupujících v této poloze epiziotomii (nástřih). Ta byla podle výpovědí dotázaných matek provedena 77% z nich. Celých 16% porodníků preferuje všeobecně provádění epiziotomie u rodiček za účelem prevence, ačkoliv WHO se k jejímu všeobecnému používání staví negativně. Většina

Tab. 1 Poskytování možností rodit v alternativních polohách a ochota rodiček tyto možnosti využívat (v %)

	Podíl porodnic nabízejících danou možnost polohy (prostředí) při porodu	Podíl porodnic, v nichž ženy nevyužívají poskytovanou možnost rodit v dané poloze (prostředí)	Podíl porodníků, podle nichž by porod v dané poloze (prostředí) neměl být prováděn	Podíl porodníků, kteří uvádějí, že nemají informace o porodech v dané poloze (prostředí)
V kleku	41	10	22	48
Ve stoje nebo polodřepu v závěsu, s opěrou	39	12	28	58
Na porodní stoličce	35	10	11	37
Na porodním vaku	29	3	13	45
V bazénku nebo vaně s vodou	20	5	34	50

Zdroj: STEM – porodnice, porodníci 2000

Tab. 2 Podíl porodnic, v nichž nejsou porodnická zařízení využívána k alternativním polohám při porodu (v %)

Zařízení trvale k dispozici	Porodní poloha (prostředí), která není rodičkám nabízena	Podíl porodnic, které nevyužívají zařízení k alternativní poloze při porodu, ačkoliv je k dispozici
Porodní vak	Na porodním vaku	13
Porodní stolička	Na porodní stoličce	2
Žíněnka	V kleku	12
Žebřiny	V závěsu	12
Vana	Do vody	27

Zdroj: STEM – porodnice 2000

českých lékařů zastává názor, že k epiziotomii by se mělo přistoupit pouze v případě zjevného nebezpečí ruptury a 5% lékařů se snaží nástřih pokud možno neprovádět.

I Nejhorší zážitky z porodu

Mezi nejhorší zážitky z porodu řadí matky kromě bolestivých kontrakcí (87% žen uvedlo tento faktor mezi prvními čtyřmi negativními prožitky) a obav o zdraví dítěte (75%) také slyšitelnou přítomnost jiné rodičky (61%), zapříčiněnou tím, že na většině porodních sálů může a musí rodit více rodiček najednou. Většinou jsou částečně odděleny necelou zdí. V pětině porodnic jsou však odděleny pouze závěsem. Ve většině pokojů pro přípravu k porodu může pobývat více rodiček najednou. Stejně jako v případě porodních sálů jsou od sebe nejčastěji částečně odděleny necelou zdí. V pětině porodnic však nejsou odděleny vůbec a u dalších 15% je mezi ně umístěn závěs.

Téměř 60% matek zařadilo dále mezi čtyři nejhorší zážitky z porodu nemožnost pohybu a upoutání do nepříjemné polohy (59%), což může souviset se skutečností, že 45% dotázaných rodiček rodilo s nohama ve třmenech (resp. 43% během spontánního porodu). Pátým nejčastěji uváděným negativním zážitkem při porodu byla aplikace klystýru (57%). V porodnicích, v nichž je možno rodit v jiné než „klasické“ poloze, je s výjimkou porodů do vody, nutnost aplikace klystýru a holení pubické oblasti výrazně omezena.

I Kojení

Již delší dobu je mezi odbornou i laickou veřejností prosazováno kojení jako nejzdravější způsob výživy dítěte. Tento trend ovlivnil chování matek, režim na odděleních šestinedělí, ale také porodní praxi téměř ve všech českých porodnicích. Pouze 12% z nich neumožňuje nepřetržitý kontakt dítěte a matky (tzv. rooming-in) na všech poporodních pokojích, ale praktikuje částečný rooming-in (dítě jsou u matek většinou pouze přes den). V současné době se již v žádné zkoumané české porodnici nekojí hromadně podle jejího režimu.

Zřejmě také vzhledem k prosazení výsledků výzkumů, které odhalily závislost délky kojení na době, kdy je umožněn fyzický kontakt mezi matkou a dítětem, odevzdává zdravotnický personál dítě do náručí matky většinou již do půl hodiny, nejspíše však do dvou hodin po porodu. Celkem 95% porodnic má navíc tištěné materiály na podporu kojení. Pouze 3/4 z nich však tyto materiály skutečně distribuují mezi všechny matky.

V souboru matek své dítě vůbec nekojilo 6% žen. Po 13 týdnech po porodu kojilo ještě 65% žen, zatímco po půl roce již jen 32% žen. Výzkum potvrdil domněnku o tom, že spokojenost s pomocí při zahájení kojení v porodnici má pozitivní efekt na plánovanou i skutečnou délku doby kojení.

I Postavení porodních asistentek

Postavení porodních asistentek je v naší zemi ovlivněno regionem. Zatímco v Čechách vedou porod spíše lékaři a porodní asistentky plní funkci jejich pomocnic, na Moravě vede častěji porod asistentka za přítomnosti lékaře, který jen dohlíží na průběh porodu. Přestože asistentky za přítomnosti lékařů vedou porody téměř stejně často jako sami lékaři, nenesou za svou práci podle výpovědí lékařů vždy plnou zodpovědnost, kterou má ze zákona porodník. Ačkoliv určitá část porodních asistentek (zastoupená Českou asociací porodních asistentek) i porodníků postrádá jasné vymezení pravomocí porodních asistentek (15%) a domnívá se, že jejich samostatnost a zodpovědnost by měla být rozšířena (necelá polovina), nelze změnu vzhledem k absenci diskusí na oficiální úrovni v nejbližší budoucnosti očekávat.

Závěr

Mezi preferencemi metod vedení a přípravy na porod, zavedenými postupy uplatňovanými během porodu, stejně tak jako ve vybavení porodních pokojů a sálů nebo oddělení šestinedělí lze nalézt mezi porodnicemi v ČR významné rozdíly podobné jako mezi postoji odborné i laické veřejnosti k využívání různých porodnických zařízení a uplatňování odlišných způsobů vedení porodu. Výzkum zachytil, které metody a porodnická zařízení jsou v českém porodnictví dobře zavedené (porodní balón, teplá voda k tlumení bolesti...) a které se užívají naopak spíše sporadicky. Mezi druhými jmenovanými lze dále rozlišovat mezi

těmi, k nimž vládne spíše nedůvěra (porod do vody), ať už v rámci odborné nebo laické veřejnosti, případně obou, a mezi těmi, které sice nejsou všeobecně zavedené, nicméně nejsou ani odmítané.

Mezi odbornou i laickou veřejností existují významné rozdíly v postojích k různým způsobům vedení porodu. Vzdělanější těhotné ženy jsou více nakloněny porodům v jiné než klasické poloze na zádech, častěji vyhledávají odbornou literaturu a předporodní kurzy nebo odmítají aplikaci klystýru a holení. Matky více dětí se neúčastní předporodních kurzů. Porodníci se rozcházejí jednak v názorech na to, jaké aspekty českého porodnictví je potřeba vylepšovat především, a jednak se rozcházejí v názorech na konkrétní metody vedení porodu. Odlišné postoje akterů pohybujících se na poli porodnictví evokují další diskuse nad běžnými, ale i novými postupy vedení porodu.

Hana Hašková

1 Pro datové soubory bezdětných těhotných žen a matek byly stanoveny a naplněny následující kvóty tak, aby výzkumný vzorek co nejvíce odpovídal skutečnosti: vzdělání, věk, velikost místa bydliště a dříve platné krajské rozdělení (oporu výběru poskytl Ústav zdravotnických informací a statistiky). Pro datový soubor lékařů-porodníků byly stanoveny a naplněny za stejným účelem následující kvóty: pohlaví, věk a dříve platný kraj, ve kterém se nachází porodnice, v níž porodník pracuje (oporu výběru byl výzkum porodnic – v tomto výzkumu bylo zjištěno, kolik lékařů-porodníků v určitých věkových kategoriích pracuje v každé porodnici v ČR).

RECENZE

Christine L. Williams:

„Still a Man's World: Men Who Do „Women's Work“
University of California Press, Berkeley 1995

Kniha „Still a Man's World“ americké profesorky sociologie Christine L. Williams, která působí na univerzitě v Texasu, shrnuje výsledky kvalitativního výzkumu v oblasti sociologie práce a genderu, který autorka provedla v letech 1985 až 1991. Její práce je originální, neboť na rozdíl od mnoha dřívějších studií o ženách vstupujících do tradičně mužských profesí se zaměřuje na muže, kteří překračují stereotypy a své uplatnění hledají v tradičně ženských profesích. Tyto tradičně ženské profese v jejím výzkumu představují: zdravotní sestry, učitelé ve školkách či na prvním stupni, sociální pracovníci a knihovníci. Zaměřuje se na otázku, zda tito muži čelí stejným problémům jako ženy snažící se prosadit v tradičně mužských odvětvích a jací vlastně jsou.

Všech 99 provedených hloubkových rozhovorů (76 s muži, 23 se ženami) vedla osobně Ch. L. Williams, a to ve čtyřech různých amerických metropolích: v Austinu, San Franciscu, Bostonu a Phoenixu. Osu rozhovorů tvořila čtyři široká témata – otázka motivace pro vstup do jedné z výše jmenovaných profesí, zkušenosti z doby profesní přípravy, kariérový postup a obecný názor na status muže v těchto povoláních. Sebraný materiál byl pak utříděn do osmi kapitol.

První kapitola je pro čtenáře teoretickým úvodem do problematiky, ale zároveň i částečným přehledem některých výsledků výzkumu. Podle autorky jsou studie týkající se sociologie práce často prováděny na základě genderově neutrálního rámce – většina teorií dimenzi genderu úplně ignoruje. S tím Williams zásadně nesouhlasí. To, že s muži a ženami je v organizaci zacházeno různě, dokumentuje jedna z nejdůležitějších feministických studií z roku 1977 „Men and Women of the Corporation“, jejíž autorkou je Rosabeth M. Kanter. Toto odlišné zacházení včetně bariér, kterým musí čelit ženy prosazující se v „mužských“ povoláních (např. tzv. skleněný strop), je možné podle Kanter přičíst početné minoritě žen v organizaci. Tak vznikla její teorie „tokenism“, ve které se předpokládá, že jakákoliv početná minoritní skupina v organizaci bude vždy znevýhodňována. Teorie tokenismu by tak měla platit i pro muže, kteří byli předmětem tohoto výzkumu. Tato hypotéza však potvrzena nebyla. Ve skutečnosti je s muži v „ženských“ povoláních zacházeno jiným způsobem. Muži v ženských profesích očividně profitují. Díky svému „token“ statusu jsou muži vyzdviženi neviditelným výtahem vzhůru, vydělávají více peněz než jejich kolegyně, zastávají místa v nejprestižnějších specializacích profesí (např. ve zdravotnictví: jednotka intenzivní péče) a mají daleko větší zastoupení ve vedení. K preferenci maskulinity a

maskulinních vlastností tak dochází bez ohledu na proporcionální zastoupení mužů v organizaci, dokonce i v tradičně ženských profesích. Tato zjištění odpovídají teorii genderově uspořádaných organizací, podle níž jsou pracovní místa už předem tvořena buď pro muže nebo pro ženy. Pracovní místa tak rozhodně nejsou genderově neutrální, naopak, jejich obsazování reprodukuje rozdíly mezi pohlavími a jejich nerovnost.

Druhá kapitola se vrací do historie, kde můžeme sledovat, jak tradičně „ženská“ zaměstnání vlastně vznikala. Ošetřovatelství, vyučování na nižších stupních, knihovnictví a sociální práce byly v Americe poprvé označeny za „ženská povolání“ v 19. století, kdy díky ekonomickým a demografickým změnám po Občanské válce bylo nutné, aby ženy nastoupily na místa dříve obsazená muži. Kulturní stereotypy o ženách a jejich povaze ospravedlňovaly zaměstnání žen právě v těchto profesích. Nízké platy a statusy žen v těchto zfeminizovaných oblastech, spolu s vnímáním převahy žen jako bariéry profesionalizace daných povolání, vedly ve 20. století ke snaze přilákat i muže – práce byla redefinována jako vhodná pro muže orientované na kariéru a doufalo se, že ti by vrátili těmto profesím potřebnou prestiž. Našlo se však jen málo mužů, kteří byli ochotni překročit hranice stereotypů.

Následující kapitola zkoumá, proč se někteří muži rozhodli vstoupit do „ženských“ profesí, jak na to reagovali jejich přátelé a rodiny, jak se tito muži vidí sami. Všeobecně panuje častý názor, že tito muži jsou anomáliemi. Samotní muži, o kterých studie pojednává, se však jako anomálie rozhodně necítí, většinou jde o typické muže, kteří z různých důvodů začali pracovat pro ně v atypickém zaměstnání. To, na jak netradiční pracovní dráhu nastoupili, si většinou uvědomili, až když nastoupili do příslušných odborných škol, kde se ve třídě setkali jen s hrstkou dalších mužů.

Průběhem vzdělávání se zabývá další kapitola. Díky statusu „token“ muži především získávali více pozornosti, a to v pozitivním smyslu. Vymykání se ženské kultuře také většinou nebylo nikterak napadáno, často byli muži naopak za rozdílné chování odměněni (např. pozici předsedy třídy). Z toho autorka vyvozuje, že diskriminace není vedlejším produktem čísel: „*Sociální organizace inklinují ke zvýhodňování určitých skupin pracovníků před jinými bez ohledu na to, v jakém jsou proporcionálním zastoupení. Proto některé skupiny (ženy) trpí kvůli svému minoritnímu zastoupení; jiné (muži) však ne.*“ (str. 21).

Naznačené výhody plynoucí ze zvláštního postavení mužů v době vzdělávání se plně projevují i na pracovištích, jak o tom pojednává kapitola pátá. Z rozhovorů vyplývá, že muži jsou vyzdvihováni „skleněným výtahem“ vzhůru i v případě, kdy po tom osobně netouží. Nejvyšší posty jsou obsazovány muži, protože se zdá, že tam je nutná mužská agresivita, rozhodnost a racionalita. I supervizoři (většinou muži) a kolegyne často očekávají a předpokládají, že muži jsou své práci více odevzdaní a kompetentní. Přesto muži mohou někdy čelit i negativním stereotypům, a to především ze strany veřejnosti. Jako příklad může posloužit to, že pokud muž pracuje s malými dětmi, je v lepším případě podezřelý z homosexuality, v horším ze sexuálního zneužívání. Ironicky i tyto negativní reakce klientů posilují tlak, aby se muži posouvali směrem nahoru k takovým místům, která se jeví pro muže jako více legitimní.

Přestože v rámci tradičně ženských profesí jsou muži uznáváni i právě proto, že jsou muži, a o jejich mužství se nepochybuje, okolní svět je chápe spíše jako slabochy. Každý muž tak v „ženském“ povolání čelí úkolu se prosadit a udržet si svou mužnost. V šesté kapitole si čtenář může přečíst o určitých strategiích, které vyřešení tohoto vnitřního konfliktu umožňují. Jedná se na příklad o segregaci mužů do určitých, mužsky identifikovaných, specializací; zdůrazňování maskulinních elementů práce; protlačování se do vedoucích pozic nebo celkové odpoutání se od své práce. Několik málo mužů v souboru odmítlo tradiční očekávání společnosti o tom, jaký by měl muž být, a snaží se

prostřednictvím svého povolání manifestovat alternativní perspektivu. Kapitola sedmá směřuje k závěru, že k tomu, aby skončila segregace v zaměstnání a došlo tak k ekonomické rovnosti mezi muži a ženami, nestačí pouze zákony. Musí se také bezpodmínečně změnit pojetí maskulinity, které se sice mění, ale vždy je definována v opozici k femininitě. Slovy autorky (zastánkyně psychoanalytické teorie): „*být maskulinní vždy znamená – být jiný a lepší než ženy*“ (str. 183) Dokud bude toto platit, budou vždy existovat i strategie mužů naznačené v minulém odstavci s cílem odlišit se od žen. V tomto směru mohou muži pracující v netradičních zaměstnáních s alternativní maskulinitou představovat pramínek naděje na změnu. V poslední kapitole jsou stručně shrnuty předešlé poznatky, čímž dochází k jakémusi opakování, neboť první kapitola činí v podstatě totéž. Pro českého čtenáře může být toto opakování poněkud nezvyklé, nicméně takový je americký standard.

Christine L. Williams nabízí čtenářům na 243 stranách velmi zajímavé výstupy svého neméně zajímavého výzkumu, včetně autentických citací z provedených rozhovorů. Vše je náležitě zdokumentováno, teoretické implikace jsou nenásilně a snadno pochopitelné, celá kniha je psána téměř beletristickou formou, a proto si myslím, že by mohla zaujmout širší okruh čtenářů, nejen z řad sociologů.

Markéta Vörösová
studentka sociologie, Filozofická fakulta UK

1 Tokenism je slovo, které lze do češtiny těžko přeložit, jedná se o fenomén, kdy je zástupce určité skupiny v jiném společenství jediný či početně vzácný. Pak se tento zástupce stává jakýmsi symbolem (tokem) své skupiny, je k němu obrácena větší pozornost a soustřeďují se vůči němu stereotypy.

AKTUÁLNÍ PUBLIKACE

Lipovetsky, Gilles, 2000. Třetí žena. 288 stran, Prostor. Z francouzského originálu *La troisième femme*, vydaného nakladatelstvím Gallimard Paříž v roce 1997, přeložil Martin Pokorný.

Epocha, kdy se ženy nacházely v podřízených rolích, spěje ke konci. Autor člení dějiny postavení žen v evropské společnosti do tří stadií. První žena (ve středověku) byla ženou ponižovanou, opovrhovanou a zároveň demonizovanou. Byla podřadnou bytostí, upoutanou k nejnepříjemnějším činnostem, kterými muži opovrhovali. Druhá žena (od renesance) byla idealizovaným a opěvovaným subjektem. Tato žena se zbavuje opovržení, avšak nezískává rovnoprávnost a je jí přisouzena jedinečná úloha „krásného pohlaví“ a vychovatelky dětí, strážkyně „rodinného krbu“. Proces zrovnoprávnění podmínek obou pohlaví dal podle Lipovetského vzniknout modelu třetí ženy. Během 20. století získaly ženy možnost studia a práce, volební právo, sexuální svobodu a svobodu rozhodování i osobním životě. Autor optimisticky tvrdí, že v ženské existenci se vše stalo otázkou volby. První i druhá žena byly podle Lipovetského podřízeny muži, avšak třetí žena podléhá jen sobě samé, je ženou neurčitou, jejíž život se přestal řídit jediným společensky předurčeným modelem.

GENDER V SOCIOLOGII SOU AV ČR

adresa: Sociologický ústav AV ČR

Gender v sociologii

Jilská 1, 110 00 Praha 1

telefon: (+420-2) 2222 0924

fax: (+420-2) 2222 0143

E-mail: genderteam@soc.cas.cz

Internet: <http://www.soc.cas.cz/sou/tymy/index.html>

GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM - bulletin týmu Gender v sociologii vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Čtvrtletník je součástí projektu „Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností České republiky na vstup do Evropské unie“ v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR (reg. číslo: S7028002). Vychází čtvrtletně a je distribuován zdarma v nákladu 350 ks. Číslo 4/2000 vyšlo v prosinci 2000. Vydání připravily členky týmu: Marie Čermáková (redaktorka čísla), Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková a Eva Nechvátalová. Korespondenci zasílejte prosím na adresu: Sociologický ústav AV ČR, Gender v sociologii, Jilská 1, Praha 1, 110 00 nebo e-mailem: genderteam@soc.cas.cz.

ISSN 1213-0028